

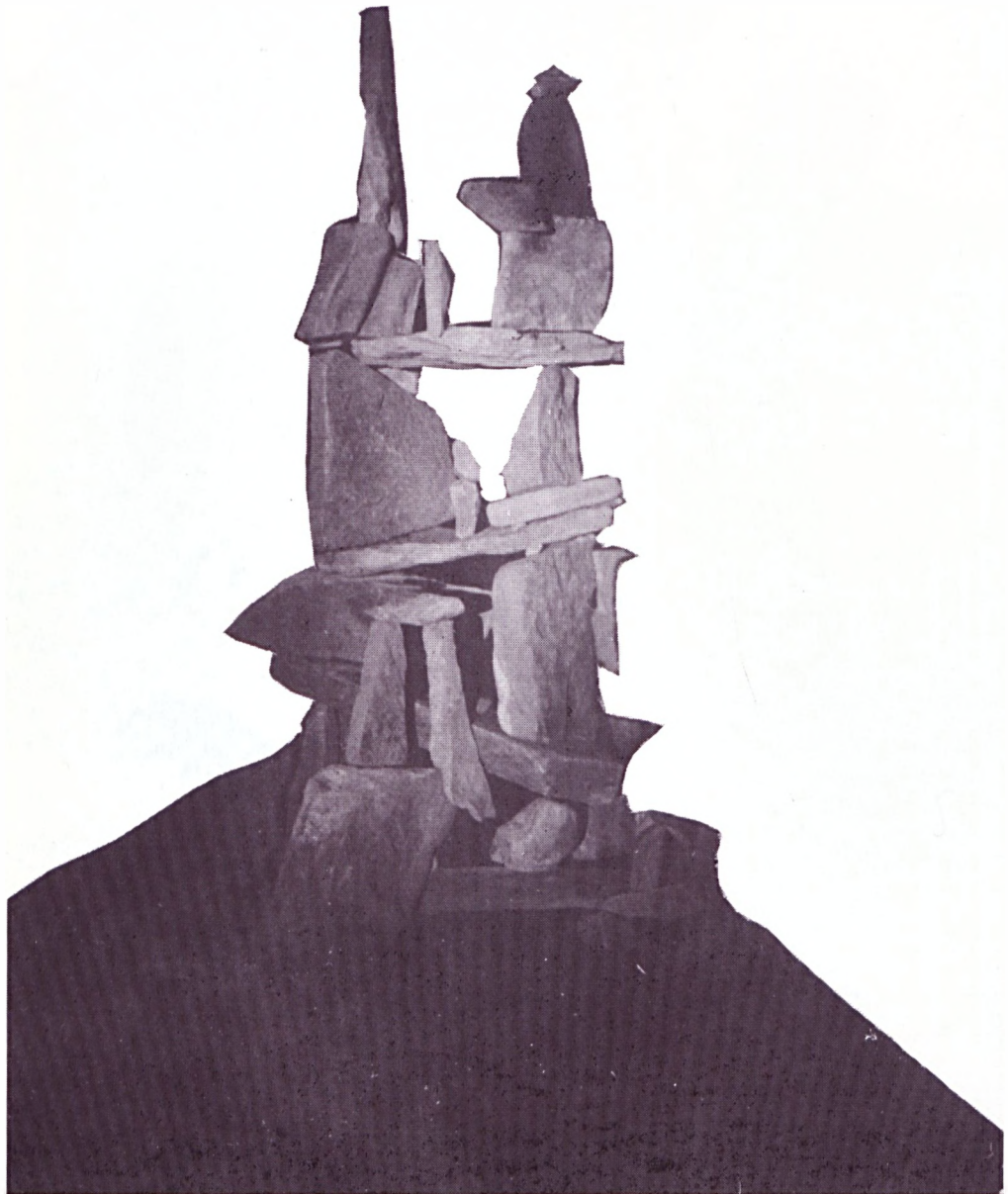
'97
IV.

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

**A Madách-év elé
Az Irodalom Visszavág
Fábry Zoltán igézetében
Vita**

Zsuffa Péter fotója

AZ IRODALOM VISSZAVÁG

Tomkiss Tamás: Egy különös elegy	403
Janox: Premierplán	404
Szeberényi Adrián versei	405
Kánya Krisztina versei	407
Szabó Palócz Attila versei	410
Primajer Kornélia verse	414
Jana Bitchaklová verse	415
Ivan Kostić versei	416
Rizmayer Péter versei	417
Ljubomir Đukić versei	420
Lengyel Tamás versei	422
Klajd verse	423
Miroslav Kirš verse	424
Gavrilo Tomić verse	425
Kiss Marcell: Balett-terem	426
Balogh Róbert: Asamódeus, a rókás és egy ember	427
Bagu László versei	429
Tomkiss Tamás: A bolond (versciklus)	433

MŰTEREM

P. Szabó Ernő: Az emberi figura miatt lettem szobrász (Interjú)	437
---	-----

VITA

Bánlaky Pál: Terület- (társég-) fejlesztés Nógrádban	445
Vankó Attila verse	448
Hajdú István: Az ember csak ül (próza)	450
Mizser Attila versei	452

MÁRKHÁZI LEVELEK

Csiki László: Mesélj tovább, ne hagyj magamra	454
---	-----

HAGYOMÁNY

Veres János: Fábry Zoltán ígézetében	457
Baranyi Ferenc: Nógrádi litera-túrák	461

A MADÁCH-ÉV ELÉ

Erdődy Gábor: Előszó a Madách-évhez	465
Tóth Éva: Éva és Ádám	468
Andor Csaba: I. Fráter Erzsébet Szimpózium	474
Kozma Dezső: Fráter Erzsébet a Madách-értelmezésekben	479
Benes Istvánné: Egy öskép két asszonya: Anna és Erzsébet	485

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata

Főszerkesztő:
Pál József

Főmunkatárs:
Nagy Pál

A szerkesztő bizottság elnöke:
Dr. Horváth István

A szerkesztő bizottság tagjai:
Ardamica Ferenc
Dr. Bánlaky Pál
Marschalkó Zsolt
K. Peák Idikó
Paróczai Péter
Zsibói Béla

Felelős kiadó:
Fehér Miklós

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján
Rákóczi út 36.
Telefon: (32) 410-022, 314-386
Levélcím:
3101 Salgótarján, 1. Pf. 270

Kiadja:
a Balassi Bálint Könyvtár
3101 Salgótarján, Pf. 18

Készült:
a Balassi Bálint Könyvtár nyomdájában
Salgótarján

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 11-16.30 óráig
szerda 11-16.30 óráig

Számlaszám: OTP: 11741000-15450250

E számunk szerzői:

AZ IRODALOM VISSZAVÁG c. rovatunk
szerzői határon innen és túl a barátaink.

Andor Csaba a *Madách Szimpózium elnöke* (Bp.); Bánlaky Pál *szociológus* (Salgótarján); Baranyi Ferenc *költő* (Bp.); Benes Istvánné *Madách kutató, grafológus*; Csiki László *író, költő, műfordító* (Márkháza-Bp.); Erdődy Gábor *miniszteri biztos* (Bp.); Hajdú István (Szlovákia); Kozma Dezső *irod.történész* (Erdély); Mizser Attila (Szlovákia); P. Szabó Ernő *műv.történész* (Bp.); Tóth Éva *költő, műfordító, a magyar PEN Klub munkatársa* (Bp.); Vankó Attila (Szlovákia); Veres János *költő, műfordító, Madách-díjas* (Rimaszombat, Szlovákia)

Borítóterv: Orbán György

Terjeszti a Balassi Bálint Könyvtár.
Előfizethető ugyanitt.
1997-ben megjelenik négy alkalommal.
Egyes szám ára: 120,- Ft,
előfizetési díj egy évre: 450,- Ft
**Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza!**
Folyóiratunk Budapesten megvásárolható az
Írók Boltjában (Andrássy út 45.).
ISSN 0555-8867 Index: 25925

Tomkiss Tamás

Egy különös elegy

amely nem is nagyon különös. Az itt következő összeállításban huszonéves fiatalok írásai olvashatók. Egyikük talán Ungváron él, másikkak Újvidéken, valaki Budapesten.

Néhányan talán szerbek, mások esetleg magyarok. Lehet, hogy személyesen soha sem találkoztak egymással, lehet, hogy nem is fognak.

Természetesen máshogyan írnak mind. Sajnos mégis szembetűnhet egy közös vonás: az örület. Ezekből az írásokból egy örült világ, vagy inkább a világnak egy örült darabja sejlik fel. A fiatal emberek úgy érzik, hogy tébolydában élnek. Persze a költészet mindig erről is szólt.

Különbözőképpen érzékelhetjük az örület jeleit: lehet, hogy háború van körülöttünk, városokat égetnek fel, lehet, hogy nincs, csak magunkban vannak hasadások.

Valaki talán fontosnak tartja, hogy szerbiai magyar fiatalokként szerbiai szerb fiatalok verseit fordítsa szerbről magyarra. Valaki talán fontosnak tartja magyarországi magyar fiatalokként elkérni ezeket a fordításokat, és elolvasni őket, és elküldeni egy magyarországi magyar nyelvű lapnak. Valaki talán fontosnak tartja, hogy elolvassa ezeket ebben a lapban.

Régiók, kultúrkörök, csoportok, gyénekek keverednek itt össze jótékonyan. Talán nem is olyan örült ez az elegy.

Janox

Premierplán

A próféta elrugaszkodik a szirtfokról. Gyönyörű a szirtfok, háttérben a lemenő Nap fénye festi vörösre az ég alját, kodakvörös és kodakkék.

Ez a szappan másképp habzik, mint a többi. Szól is ez a szappan, dallamos elektronikus melódia csendül belőle. Jól siklik a bőrön, a bőr és a tenyér között. A zuhanyrózsa célba vette a hátam közepét. Sistereg, habzik és gőzölög.

Látjuk zuhanni a prófétát. Felfelé esik, lassan, de biztosan. Most látjuk csak, csinos fürdőruha feszül a próféta testén, mélykék fecske ezüst csikkal.

Madárfészek a pálmafa tetején. Vagy korona? Benne csokoládé, csokibarna tojások. A Nap fénye most jobbról, odafentről éri őket, visszacsillognak. A karibi lány megnyalja a szája szélét. Izgalmas anyajegy.

A próféta arca most betölti a képet. Mosolyog. Szája szavakat formál, még mosolygás közben is. Elragadó a fogsora. Tudja, tudjuk mi is, életünk fordulópontjához érkezünk ezúttal, a döntő lépés lehetősége, mely választás kimenetelétől függ feltámadásunk, vagy hogy végérvényesen, élettelen teherként hullunk a mindörökké semmibe.

Majd hirtelen, ahogy született, enyészik el a varázs, gyorsan, hogy önkéntelenül fókuszlál rá szemünk, kinyílik a kép, a próféta mosolya sokadrészére törpül a zuhanó test feje táján, valahol ott, ahol a fejet sejtjük, már nem látható a csücsöri száj, csupán a mélykék fecske ezüst csikkal, ahogy száguld fölfelé.

Félő, hogy soha nem éri el az antennát.

Lábnymok I.

Egy már túl-eléztett érzés –
vagy az sem;
maradásom a maradás záloga;
és a kint-tükörfény
már sötét-se bent –
csak múló lábnyoma.

Lábnymok II.

Húnyjon, ha kell,
még most ki a csend,
a csend utáni némaság taván;
hulljon ha kell,
a hulló idő,
át,
a csendnek lábnyomán –

1997. augusztus 19.

Karácsony Attila grafikája

After party

Amíg te a mesékben gondolkodsz,
drága jó csöndem,
az ablakod alatt királyfiak
kínálják énekelve a speedet.
Bukott hercegek árulnak és fogyasztanak,
királynőket erőszakolnak, akik később
kegyetlen gyerekeket szülnék, és az esküvőn
a papnak mondanak igent. Szeretkezés közben
a hétfejűre gondolnak, meg az öreg király szavára:
„Erkölcset a szobádban próbáld ki!”

Messze vagyok minden emberi érintéstől.
Arccal rajtad – eltemetve fekszem.
Az ölelés tart itt – kapcsolódnak ujjaidhoz a csigolyák.
Homlokod a tenyerembe bújik – Itthagylak.

Herceg! – sikoltom mégis, és te hátrafordulsz
és a pusztá két keziddel fogsz megfojtani.

1997. június 18.

Csak sorok

Nem tudom arcodról letörölni, nem is lehet mindazt,
Mit most homlokod és szemed elnyel végleg a térből.
Tél lesz benned, drága, megint, engedsz a közönynek.
Fáradsz, újabban meg is fagysz, csak csendet akarnál.
Ráncaid élesek, engem is metszenek – fájnak a csontok,
Nem számít, még így is csak csókolni akarlak –
Adj, ha lehet még kérnem; nélküled elfogy a kedvem.

1997. június 23.

Ma sem

A gyerek keze csobban.
a kád szélére ülök,
arcomra boldog rugdalózás fröccsen.
Lemosom – két simítás befedi a hátát.
Aztán ugyanabban a vízben magamat is,
ínséges idők járnak.
Megtörülközők az apja mocskos törülközőjébe,
tisztát tesztek helyébe, és arra gondolok,
hogy talán hajnaltájt,
(férfikezet érzek a derekamon)
de ma sem jön haza.

1997. augusztus 5.

Legyél!

L a z u l j á l   l a s s u l j á l
a l u d j á l   a k e d v e m é r t
r e g g e l e n t e   v a d u l j á l
l a p u l j á l   ö l e m b e
t e r ü l j   c s u p a s z o n
m e r ü l j   a l á
k e r ü l j   b e l j e b b
F e s z ü l j é s é r k e z z , h a k e l l , k é r d e z z
c s a k l e g y é l a j ó k e d v e m . K é s z ü l j .

szabó palócz attila

I/1.

Nem állíthatom magamról semmiképp,
furcsák a zord, szabályszerű rendszerek,
a létünk holnap már semmit nem jelent,
megírt sorok köszöntenek, egyetért

ki mára még el nem feledett téged
– virasztások története életem,
s ha jóakarátulag szól, elhiszem –
ógörögökből friss vizekre térnéd

az ideje igazán itt volna már,
s most, hogy adódott az alkalom, főleg
meg kellene ragadnod azt, ugyebár

nem lehetsz te sem hányadososa történek,
midőn az est, az éj ma itt újra vár,
a létező szavak egységre törnek.

I/15.

Nem állíthatom magamról semmiképp,
a létező szavak egységre törnek,
itt nem villan ma pengéje a törnek,
mondjad el újra hitednek kezdetét.

Oly ritkaság, hogy szeretve tisztelünk,
már a főhajtás is csak mímelt lehet,
nagy szavakká vész, mást már nem is tehet,
minden különbözőséget megvetünk.

Nemcsak az időnek van számítása,
ezernyi számadat erjed vágyva kint,
folyton beledöglünk a pusztulásba.

Bizonytalanságból épült falaim,
szemünk vakság, a vágyak tagadása,
hogy a vallásnak áldozom napjaim.

Szernovodszk

nem a maradandóságáról
lesz híres
(a szétbombázott)
Szernovodszk
ma még a hírekben
szerepel
de holnaptól már a
dokumentációkba,
az
archívumokba vonul vissza léte,
hogy harmadnapra
az Isten is elfelejtse

hogy egy kis csecsen falucska
vagy városka volt
jövőrre
senki sem tudja már

Karácsony Attila grafikája

Folyóhang-játék

Idegen lépte át a folyót,
idegen hidegen hallgatott
lehetett vagy három napja
három folyót öt nap alatt
égetett folyó tündéreket,
manók viaskodtak
víz alatt táncot roptak
loptak ők is
hang játékokat.
Hang lebegett a víz felett
hangod lebegett a folyó felett
te magad vagy a folyó
hangod teremtett – engem
libegtél – égő víz vagy,
hangod lettem,
hangtalan vagy,
hangomtól patak égett
égetett, meg nem égetett,
én lettem belőled,
megalkottalak.

Apuka magyaráz

– Mi a szerelem?

– Mindenkinck van?

Ezt kérded tőlem?
S a választ nem mondom,
előbb meg kell fontolnom.

Igen, előfordul.
Szeretni mindenki tud,
sőt van, aki vadul.

– Az a valami furcsa?

– Mire való a szerelem?

Á, nem,
egyszerű,
de felemelő érzés.

Ó, az sokmindenre,
terád, énrám,
és sok kisgyermekre.

– Milyen színű?

– Kit szeretsz, apu?

Szintelen,
és a szívárvány
összes színében ragyog.

Hát téged, meg anyut.
Őt neked is szeretned kell.
És a szomszéd nénit is.

– Mekkora?

– És a szerelmet, hogyan csinálják, apu?

Van kisebb,
és van nagyobb,
ezt tudhatod.

Hát... izé,
így is, meg úgy is...
– De hagyjál már békén!

Ivan Kostić

A maratonfutók

A stadion kijáratához
a néző már késve érkezik.

A reflektorok kialszanak,
fénylik a letaposott legelő.

A stadion bejáratához
a futó már késve érkezik.

A reflektorok kialszanak,
fénylik a letaposott legelő.

A holnapi újságokban majd láthatod,
késő volt, ilyet senki se láthatott.

A patak

lebetonozták a háza
mellett elfolyó
patakot

csatorna lett belőle,
mely a város alatt
átvezet

Mezítláb átvágott rajta.
Éjjel, hogy senki se lássa.

(Szabó Palócz Attila fordításai)

Háború

A háború zöld
és nagy,
mint földrehúzott
katonaruha,
hol a fehér
ejtőernyőket messze sodorta a szél,
nem érnek földet el.

Mert ti, kik oly mélyen vagytok a földben,
anyák veséjében
értek,
és estéként janicsárszombatot tiltók,
már hajnalban öltök,
lyukat az arcom helyén téptek,
mert ott beléphettek
hajnal agyamban.

Saját

Megmondtam
mikor a parton,
térdig vízben
állva fényképezte
Isten bárányait:

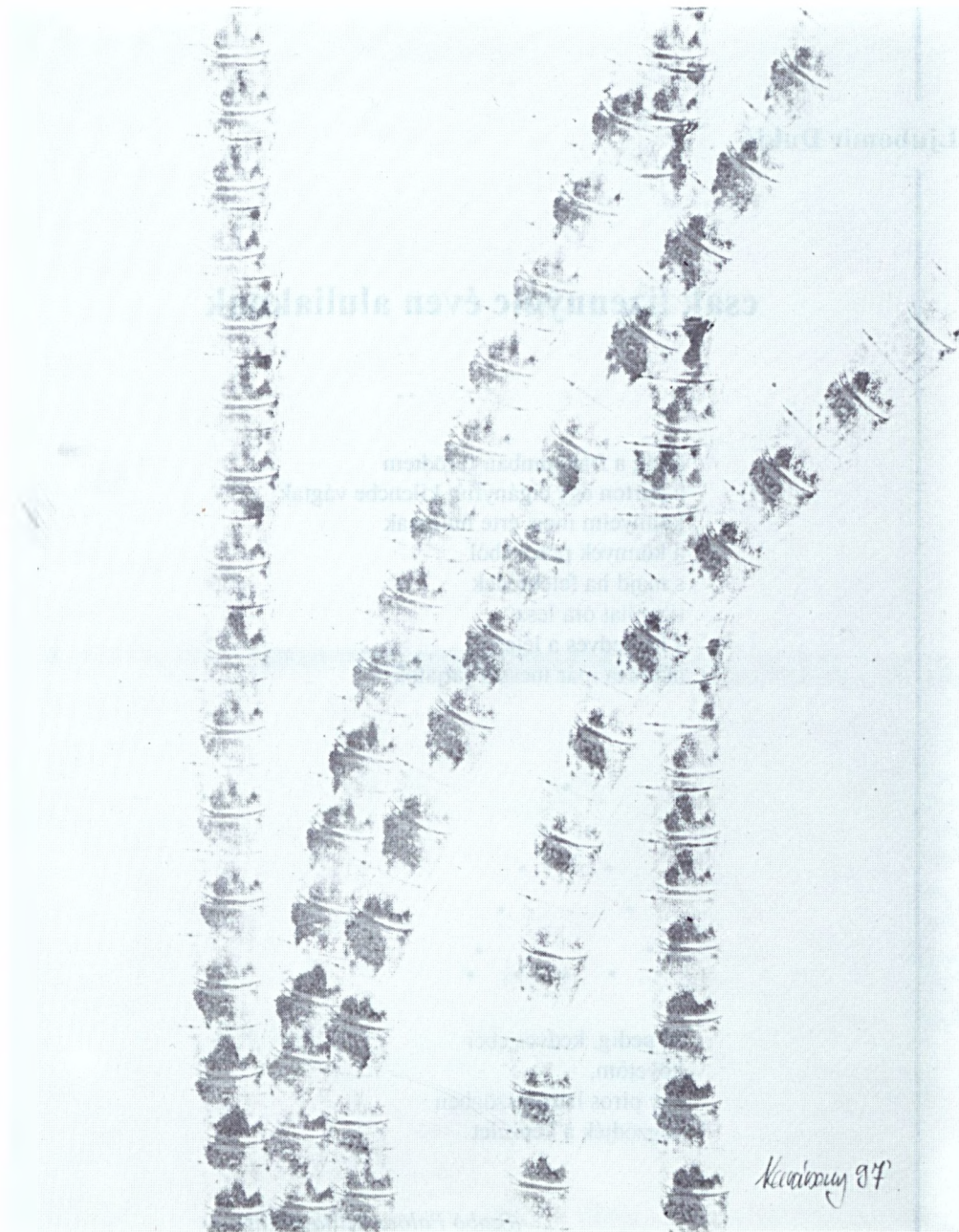
Még nem tudom átvenni.

Ábránd

Zökken az ábránd
furcsa kulcsa:
málé lovaskocsis.
Hajnalban csattintja az eget,
ha éjszaka vetett,
nappal learatja.

Büntetve mind

És mi, a fagyhalál után,
büntetve mind,
fekete szemekkel,
dermedve hallgatunk.

Karácsony Attila grafikája

Ljubomir Đukić

csak tizennyolc éven aluliaknak

amíg a frakkomban fürödtem
a parton egy cigányfiút kilencbe vágta
könnyeim most érte hullanak
a könnyek poharából
s majd ha felébredek
tizenhat óra lesz
s ha kedves a létezés
akkorra már messze járjatok

itt pedig, kedves eber
követőm,
egy piros háromszögben
végzöldjék a képzelet

(Szabó Palócz Attila fordítása)

A lebilincsezett honfiak

végso ideje volna már, hogy a „szöke tiszán”
rendezzék a világ dolgait, ha nem is a
mennyből zuhantak közénk
szikrázva egymásra néznek
ottókám pistám és ljubókám
három őskanizsai diszkrécióban ébredés
nyelvöltögető költői nyelven
saját verseik szilánkjaiként mondanák,
lebilincselve meghonosodtak itt

a szél majdan odébblibbenti a levelet
filantróp módon kél a kapcsolat
a természet társaságában
önmagukból már ez is
átlapozható

(Szabó Palócz Attila fordítása)

KEVÉS!

(Tsúszó S. – hála neked)

Ennyi.

Illetve
ennyivel is több.

A megvilágosult

Nőm lelke sötét
kút, de érzem, felleltem
most a fenekét.

Probléma

Először volt a nő.

...

...

Egybenyomott halmazállapot.
Kerekeken gördülő mosoly.
Elhányták. A gondolataimat elhányta.
Magát valahonnan ismerem.
Közhely.
Ez nekem mindig gondot okoz.
Közhely. Nyert.
A királyfi hátraarcot csinált
és végigtotyogott a baromfiudvaron.

A felismerés

Az álarcom minden este levetem
S a rothadó falra akasztom
Minden év iszonyodva rátapad
Valós küllemem lebegve fakasztom

A valós vágyak csömörben nyugszanak
A valóság teltházat hirdetett
Nyugtalan lényem sikerrel titkolom
Színjáték mindez, magamra ébredek

Magamat törve másoknak jó leszek
De neked most egyet beismerhetek
Az években téves arcok rejlenek
Magamban már nem látom az énemet

Minden a fejemre nő
Hazugság, kínos tévhitek
Mire hátrafordulok
Réges-rég más nem leszek

(Szabó Palócz Attila fordítása)

A szemedben

A komor est a sötéttel párosul
A nyitott ablakon át
Beteges társadul
A szoba sötétjében rám gondolsz
A szemem árnyékolja a falat
A szemem láttára...
A szemem láttára
Tűnik el az est
Embereket hallasz
Élettelen test
A szobádban
A szemedben
A nappalok élnek
És meghalnak
Az éjszakák

(Szabó Palócz Attila fordítása)

Egymagunkban ruhátlan állunk

Mikor az éj a nap
emlékezetéből kicsik
és a tegnapok hibáitól
megtisztultan ébred,
esős mosolyával,
összeráncolt felhőivel
még tegnapot sirat,
sétára kél
akár az álom,
akár a csepp
az életem.
Akár a kutyák,
kóborok leszünk.

(Szabó Palócz Attila fordítása)

Balett-terem

A balett-terem, ahova sohasem mentem be, a félemeleten volt.

Jóval több időt töltöttem – míg nővéremre vártunk – az előszobában, amit a balett-teremtől egy átöltözésre és a szülők által várakozásra használt nagyobb szoba választott el. Az átöltözőszoba volt az idő, rövid nyüzsgő öltözésdagály és hosszú várakozásapály. Az előszoba a mérsékelt csend. Itt – az előszobában – nem tódultak keresztül csoportok befelé és kifelé. Párosával, legfeljebb hármassával mentek át az emberek az akkori viszonyok között nagyobb-WC-méretű helyiségben, melynek berendezése, kopott tapétáján kívül, egyetlen, az ajtó használatakor zavartan himbálódzó, nagyon erős fényű villanykörteből állt. A tapétáját jól ismertem az előszobának, sőt, meglehet, hogy ezt a tapétát ismertem a legjobban gyerekkoromban, de most, írás közben, nem emlékszem rá teljesen és valószínűleg nem fogom megtudni már soha, hogy is nézett ki valójában, mert azóta, úgy hallottam, eladták a balett-termet és a helyére iroda költözött úgyhogy, gondolom, a tapétát legalábbis felülfestették. *Virágmintás tapéta, amin a virágok nem hasonlítotak egyetlen létező virágra sem, pedig egyszerű formával, három vagy négy színben virítottak egymástól pontosan egyenlő távolságra.* Az egyik nap minden befelé tartó felnőtől megkérdeztem, hogy milyen virágok ezek, de csak mosolyogtak bambán, miközben megveregették a fejem és már el is tűntek az ajtó mögött. Az óra végén, az átöltözés kavargásában, mint minden „balettnap” minden átöltözésekor az ajtóra tapasztottam a fülem – akkor még nem szavakért vagy mondatokért, hanem csak úgy – és hallottam a balettórák alatt megszakítás nélkül kötéssel foglalkozó, lóarcú anyukát, amint rólam beszél a szüleimnek, hogy „be kéne iratni a kicsit valami bijójógia [így mondta: bijójógia] tanfolyamra”, mert láthatóan nagyon érdeklődik a természet iránt és ezért nekik (szüleimnek) kötelességük, hogy belőlem „nagy bijójógust” neveljenek. A válaszi (dehát még csak öt éves!) a lóarcú anyuka nem várta meg. Visszament önállóan(!) öltöződő lányához, „azögyedülivígaszához”, hogy elvégezze rajta az utolsó simításokat, a hajába fűzzön egy olyan rózsaszínű masnit, amit már ötévesen is undorítónak találtam, hogy a hajába fűzze ezt az undorító masnit, annak a lánynak, aki – ha jól tudom – hat évvel később, tizenhat évesen, megszökött és pár hónapra rá, mint kétgyermekes anya, szőke fiúikkal tért vissza.

Balogh Róbert

Asamódeus, a rókáék és egy ember

*„Az utolsó eset, hogy pszichologizáltam!”
„Még az ördögben is az ördögöt figyeli.”*

(Franz Kafka)

(Előhang)

Amióta kinőtt suttyókorából kijárt a faluból, mindig megküzdött az ördögfiákkal, erre lófráltak csapatostul, mindegyik férfiasságát akarta összemérni vele, az egyik ördögfiók meglelégedett annyival, hogy hatalmas dorongként meredező hímtagját lóbálta felé és sziszegett, hogy szodomita mutassad már a gonosz kardocskád, na ki vele te pihés szőrű, de a legtöbbel meg kellett verekednie, hiába voltak még csak akkorácska ördögfiák, hogy csak szörcsögve, selypegve beszéltek, először sárgombóccal dobálták meg, hegyes kis szarvuk közé törölték sáros mancsaikat, apró vadkecskepatáikkal dobantottak ezek a kivagyis ördögfiák – hamar rájött, hogy forró ülepük működését nem tudják szabályozni, csak rugdálnak össze-vissza, karmolásszák, bűzös böfentésekkel elkábítani, tüzes szellentésükkel megpörkölni igyekeznek ellenfelük haját, arra is járott, hogy az ördögfiák a pokolból úgy járnak a napvilágra föl, hogy forró ülepüket befúrják a földbe, az megolvaszt előtük mindent, s ők csak átsusszannak a lyukon, verekezés közben elég volt csak kibillenteni az ördögfiákat egyensúlyukból, úgy, hogy ülepkre pottyanjanak és máris mentek vissza fenékpostán az öregapjukhoz.

Egyszer egy vasárnap jókora, majdnem komoly kanördög bukkant föl, éppen előtte pár lépéssel buggyant ki a földből, s ő már készült is, visszapenderíteni a komát oda, ahonnet jött, de az ügyesen bojtos farkát rátekerintette a lábára, s abban megkapaszkodva patára szökkent dühösen:

– Hát te, – kezdte – ki mersz állni velem életre halálra beste ember? Megtiporjalak patáimmal, te bakszar? Tüzes ülepemmel megpörköljelek-e? Ej, co, fogaimmal szétcincáljam-e piheszőrös bőrödöt?

– Mit állasz utamba, s borzolod pár szál szőrödöt?! Ne szájaljál, kiállok én tevéd, de csak úgy, hogy a győztes nem öl, hanem a vesztes élete fogytaig szolgálni fogja őt, mint hátasállata.

– Nyűg vagy te nékem. Rajta pát pulya! – rivallta az ördög, ekkor ő szájába szappanport tett egy csipetnyit, éppen azzal ment hazafelé a faluba és belecsimpaszzkodott gyorsan a kanördög orrába, az meg közben csipni kezdte, szarvával döfködött, farkával, mint ostorral csapkodott, de az ördög mind hamar elfárad napvilágon, hagyta hát hadd tomboljon, amíg nap szívja ki erejét, hagyta, hadd nyaldossa kecsurranó vérét mohón, közben ő szájban nyállal keverte a szappanport, s buborékokat eregetett, a nagy mafla kanördögfióka fejére irányította, ahol a szappangömb hozzáért kipukkadt, a fekete bunda beszürkült körülötte, minél inkább fakult egyre jobban megjuhászodott, s nem telt bele két perc már gúzsba kötve szürkén rimázkodott a kegyelemérrt, ám ő megparancsolta, hogy változzon számárrá, s amíg él, addig cipelje őt a hátán, legalább kitanulja az ember világot, ha meghalt eredjen hát a pokolba melegedni. Az ördögfióka négykézlábra állt s hipp-hopp számárrá vált.

Zsuffa Péter fotója

(nagyon könnyű cigaretta)

mi vagyunk az asztalon szeretkezők
a szerelem szótlán vallatói
hozzánk semmi hang nem jut el
kézmozdulatokkal jelezzük egymásnak
a halál végtelen történéseiben
együvé tartozunk
mi nem süllyedünk szőnyegekbe
érezni akarjuk bőrünkön
a préselt farostlap hidegét
félni akarunk, hogy valaki ránk nyit
ki akarjuk számolni az időt
hogyan nyelvünkön tudjuk a reklámok ízét
forogni akarunk, mert vinilből való testünk
s a másik a tű, ki mindenütt összebarázdál majd
használni akarjuk ezt a zugot
mi nekünk élni adatott
itt vackoljuk el magunkat télére
vagy ha két indulás között aludni vágyunk

ne keltsen minket senki fel

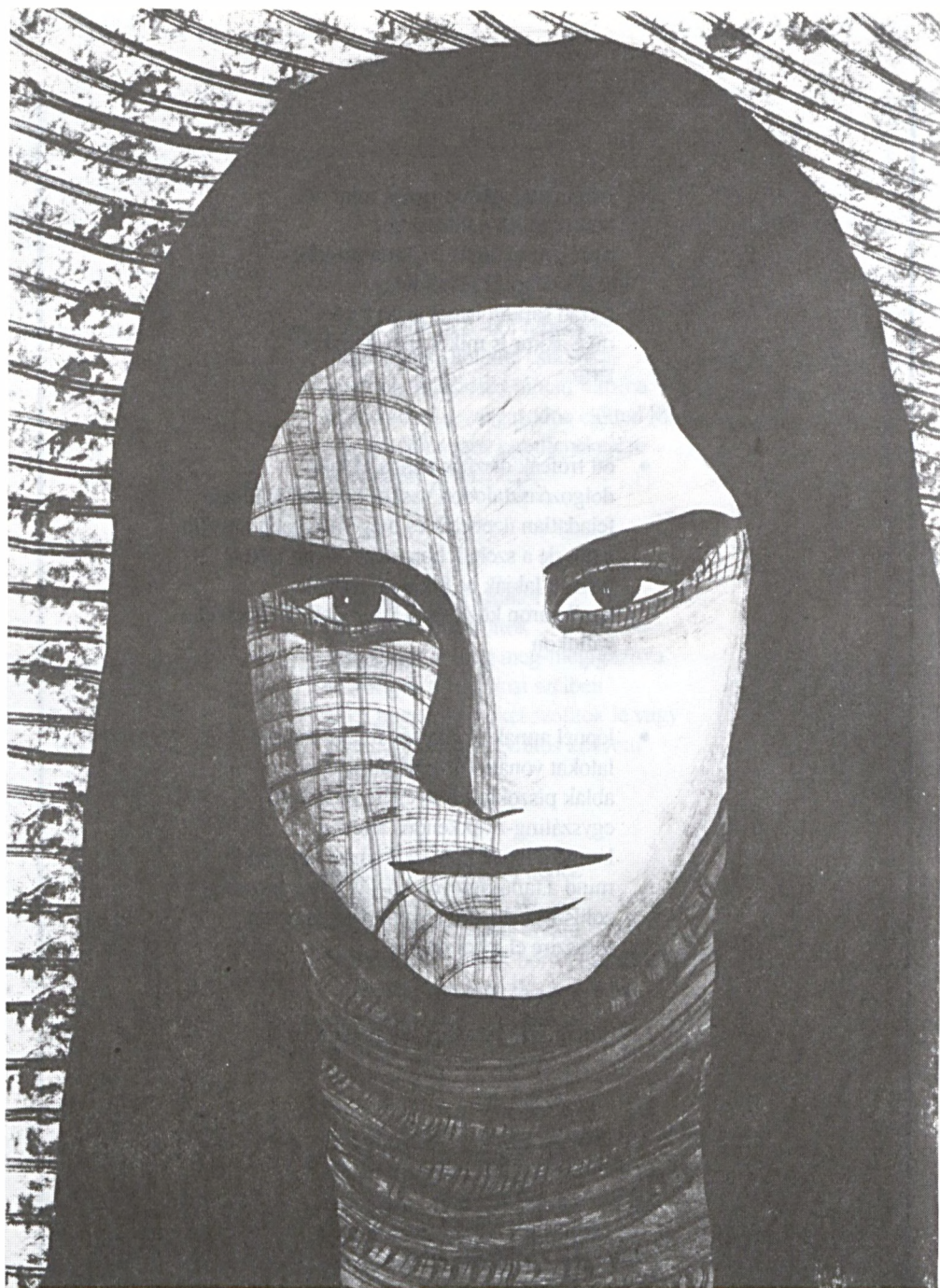
árnyék.txt

- ünnep múltán b.-ből hazaúton
még láthatsz hófödte csúcsokat
mitől olyan érzésed támad mintha
kilimandzsáró magasodna előtted föl
s ha tovább nézed szemfenekeidre
szavannák inverz képe
ül
- ez az az állapot amikor
én is fehér inget öltök
nyakkendőm tujét meg-megigazítva
bolyongok a márciusi szélben
lehet hogy embereket szólítok le vagy
vonatra szálllok orgyilkos kedvem
kitölteni
- megérteni ti. nagyon nehéz
tavasszal miért esik hó
s miért fagy a postás arcára
hogy levakarni csak bőrrel együtt lehet
emlékeztessen míg élsz beavatási
szertartások hegtetoválassal járó
attitűdje
- látnád modorát látnád a hírhozót
látnád az embert ki papírgalacsinokat
fricskáz a légbe miközben tudja mit
mások most írnak és sejtenek
bólintánál helyettük is ő lesz mind ki
halni fog és nem támad soha
fel

- megnyúlna akkor a szád mint dél-utáni árnyék a földön hol nyár nyarat követ és jutna eszedbe régi szafari és félnél hogy sátrad sarkán ismét üvölt a vad még akkor is mikor már messze jársz
- ott trófeák díszítik nappalid falát dolgozóasztalodon vaskos kötegbe gyűlnek feladatlan üzenetek és még vastagabb rétegbe a por de a szobák homályos zugait félvad törzsek lakják be kik nem tudnak kerékpáron közlekedő kísértetekről táskával a vállukon
- lépnél annak okán vagy tennél mozdulatokat vonatra ülve bámulnád az ablak piszokfoltos üvegére felfeszülő egyszáling-nyakkendőös manust látnád a havat homlokán mint körülötted mind a tanúságtevők köztük egy hosszúhaj-zöldszem lány kivel vélhetőleg nagyon messzire el lehet menni

onnan már csak egy köpés nairobi

Karácsony Attila grafikája

A bolond

1.

A bolond
aki ellenségének fogadta
ezt az olcsó poklot
kezdi bolondnak érezni
magát.
Bölcs immár
aki látja:
drágán is pokol a pokol
és ha józanul olcsón kapja
de bolondnak nézik
az jobb dolog
mint belebolondulni
a drágaságba

2.

A bolond
a városban él
és közveszélyesnek
érzi magára nézve
hogy higgyen
ezekben.
Bölcsen kivár
és még nem áll tovább:
a pokolból árad felé
a megjegyeznivaló.
Úgy tesz néha
mintha álruhába bújna
és elviselné
ezi a sok normális életet.
Néha pihenni akar
megöli
magát

3.

A bolond
elhatározza
hogy egyszer s mindenkorra
rendet teremt.
Megmagyarázza szépen
az ápolóknak
hogy csak játék az egész
és távozik.
Azok pedig elhiszik
és ostobának érzik magukat.
De minden a rendes
kerékvágásba kerül:
az ápolók ápolnak másokat
az egészséges levegő pedig
betölti a távozó
légüres terét.
A pokol szebb és józanabb így

4.

A bolond
nem hisz a létezőben
a nemlétezőben még kevésbé
hívó kutya
hitele a minden
mindenben senki
kéri hogy hagyják
boldogulni
lassabban de
bolondul
nézelődni
szerte e mindenben
Kezdi szeretni
a pokol

5.

A bolond
a színpadon
játssza hogy józan.
Nevet belül
ezen a közönségen
Isteni Tragédia
nevezi magában
ezt a bizonyítékot
de csak a poén
kedvéért.
Azt játssza
hogy fél

6.

A bolond
ha ébred
akkor kezdi az álmot.
És mikor alszik
köszön
a halálnak

7.

A bolond
örömet érez
ha éli
hogy mindene fáj
belül.
Az örület benne
végtelen magányt
diktál
mint alkalmasságot
a letisztultságra
és a sötéttel
tudja csak hívni
a fényt

8.

A bolond
hallja a zenében
az igazán bolondok
lélegzését.
Ilyenkor megőrül
véreben tombol
a Harmónia.
Megszabadultan
garázdálkodik
egy végtelen
jövőben
ahol már
nem kell
akarni sem
elég a lét
megbolondítani
azt ami kívül
még áll

9.

A bolond
ha fél
rettegi
magát

10.

A bolond
nagykorú lett.
Nem hisz már
a gyógyulásban

P. Szabó Ernő

Az emberi figura miatt lettem szobrász

Beszélgetés Párkányi Péter szobrászművésszel

A századvég Magyarországot az eljövendő korok történelmi valószínűleg nem a szobrászat nagy korszakaként tartják majd számon: a fordulat időszakának szobordöntései után a pénz, a közös akarat egyaránt hiányzik ahhoz, hogy jelentős művek szülessenek. Kivételek azonban természetesen most is vannak, ahogyan kivételes tehetségű fiatal szobrászok. Közéjük tartozik az 1967-ben Balassa-gyarmaton született *Párkányi Péter*, aki 1987-95 között végezte a Képzőművészeti Főiskolát, s aki már elsőéves korában azzal büszkélkedhetett, hogy egyik műve köztérre került. „Túlkorosként” immár, de néhány hétig még a Képzőművészeti Főiskola műtermében

dolgozik. Ott az Epreskertben beszélgettünk eddigi, évszámokban mérve rövid, sikerekben azonban igen gazdag pályáról. Mindenekelőtt az indulásról.

- A kezdetet az jelentette, hogy a nővérem, aki grafikával foglalkozott, elvitt magával a gyarmati rajzsakkörbe. Művészeti középiskolába szerettünk volna járni, de ez valahogy nem jött össze. Gimnazista voltam, amikor édesapám dolgozni kezdett az *Egri István* vezette népi fafaragó körben. Megismerkedett *Szederkényi Attila* szobrászszal, harmadikos gimnazista koromban engem is elvitt hozzá. Attól fogva szinte minden nap jártam hozzá. Korrigált, de fizetséget nem fogadott el.

- Talán felfedezte benned az igazi tanítványt?

- Talán. Megkedveltük egymást. Ő akkor már nem dolgozott. Ez talán valamiféle kisvárosi csömör volt, azoknak az állapotoknak a következménye, amelyek máig is jellemzik a megyét: mindenki meghúzza a maga területének határait. Ő, amikor végzett, megpályázta az egyik gyarmati műtermes lakást, s így lett a „városi szobrász”. Néhány évig ott volt akkoriban *Tornay Endre András* is, azután elment Kőszegre. De vele nem kerültem közelebbi kapcsolatba.

- Könnyen bejutottál a Képzőművészeti Főiskolára?

- Másodszorra Attila készítet fel. Voltak olyan is, akik negyedszerre felvételiztek, s még akkor is azt mondták rájuk: tehetségesek, de szerezzenek tapasztalatokat. De nem volt ez olyan rossz. A rendszerváltozás óta egészen másként van: tizennyolc éveseket vesznek fel, akik képlékenyek, könnyebben formálhatók a tanárok képeire.

- Ami azt illeti, téged láthatóan nem érintett meg tanáraid Kiss István és Jovánovics György egymásától egyébként alapvetően eltérő stílusa.

- Mondjam, hogy nem voltam képlékeny? Amikor 1986-ban a főiskolára kerültem, némiképp a nonfiguratív szobrászat felé irányultam, két-három művem készült ebben a szellemben. Azután jött a kihívás: mintázásból középezt kaptam, azzal, hogy modoros vagyok. Erre nekiveselkedtem, hogy megmutassam, igenis tudok aktot is csinálni. Három hónap alatt két életnagyságú aktot mintáztam, s megnyertem a József Attila-portrészoborra kiírt pályázatot is. Az első évfolyam második félévében volt ez, nagyon sokat dolgoztam.

- Vidéki fiatalemberként hogyan szoktál hozzá a fővárosi élethez?

- Az elején - vagy három évig - rettenetesen szenvedtem. Őrjöngtem, ha ki kellett mennem az utcára, szerencse, hogy az Epreskert egyféle védettséget adott. Ma persze minden más, sőt, ha hazamegyek, otthon érzem egy kicsit túl lassúnak a dolgokat. Persze érdemes megemlíteni, hogy például a palóc népművészet valahogy nem érintett meg igazán: talán nem az van a génjeimben. Édesanyám családjában iparosok voltak, édesapám Pestről került Nógrádba, fönt laktak a Várban, sokat mesélt a fiatalságáról.

- Ha stílusával nem is hatott rád, köztéri szobraival, akár pozitív, akár negatív módon Kiss István mégiscsak befolyásolhatott.

- Nem zördültem össze sem vele, sem Jovánoviccsal, de hatni egyik sem hatott rám. Kiss elég drasztikus módszerekkel irányított a figurális szobrászat felé, ez azonban elég sok sikert hozott nekem. Kezdetben tartottunk tőle, a politikai emlékműveitől, de tanárként

nagy szabadságot adott, partner volt hat fős évfolyamunk ötleteihez. Jovánovics harmadévesen vett át. Ő is hagyott dolgozni, azzal, hogy annyira önálló vagyok, hogy nem mesterként, hanem kollégaként szól hozzám a dolgaimhoz, ha megkérdem. Visszatérve a figurára: szobrász az emberi alak miatt lettem, s csak kitértem az absztrakció felé - egyébként az akkori három nonfiguratív kisplasztikám ment el a legsimábban, talán azok voltak a legpiacképesebbek.

- Többezer év figurális szobrászata és negyven év rosszlelkű köztéri emlékművei után miért érdekelt a figurális szobrászat?

- Sosem gondolkodom azon, mit akarok csinálni a figurával, ez jön magától. Ugyanakkor minden pillanatomban azzal telik el, hogy ezen gondolkodom, de nem tudom elmondani. Hogy kik hatottak rám? *Rodint Manzut* éppen úgy említhetném, mint az absztraktokat. Mindegy ugyanis, hogy kívülről mi a szobor. Egy dologról szól: a szobrászatról. Egy szobrász számára minden jó szobor stílusának jelentést kell hordoznia. Én is tudnék bármilyen stílusban jó szobrot csinálni, de nem ez a cél, hanem az, hogy Párkányi Péter legyek. Azokban az években a főiskola jó szakmai alapokat adott. Azután jött néhány év, amikor a tanárok azt hangsúlyozták, mindenből lehet szobrot csinálni. Ez is igaz. De ma a vizsgára újból anyagból kell szobrot csinálni. De miért kellett ehhez elteltie három évnél? Nem vagyok bronz- vagy kőmániás, de legalább annyit szeretnék, hogy a szobor az én életemben fennmaradjon. Más kérdés az utókor.

- Akár mániákus vagy, akár nem, gyorsan kő- illetve bronzszobrászá, egészen pontosan hivatásos művészé váltál. Első köztéri szobrod elsőéves főiskolásként készítetted.

- Ez volt az a bizonyos József Attila-mellszobor, amelyet a Kiss-osztály hat elsőének meghirdetett pályázat előzött meg. Egyébként nem én voltam a befutó, s ez később is így volt, Kőrmenden, Szombathelyen is. Tízezer forintot kaptam a József Attila szoborért, amiből anyagot vettem, amiből megcsináltam az *Oltárt*, amit azután a francia nagykövetség *Baudelaire*-pályázatára küldtem be. Minisztériumi díjat kaptam rá.

- Mintha a pályázat, a nyílt megmérettetés kifejezetten vonzó feladat lenne számodra: így jutottál el művésztelepekre is, Németországba, Szardíniára.

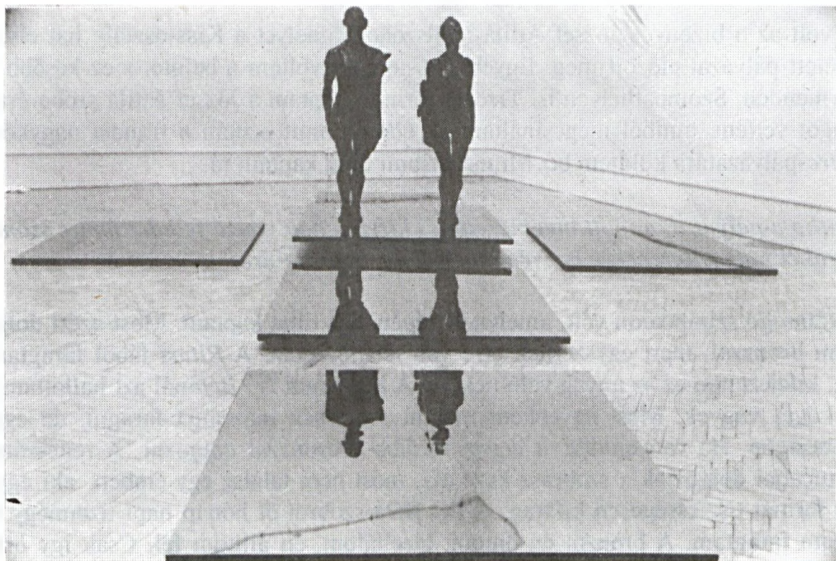
- Itt kőfaragó szimpozium volt, amelynek végén első díjat kaptam. Most azért dolgozom elsősorban bronzal, mert egyszerűen erre van lehetőségem. A *Ritust* fából faragtam, azt mondták, kifejezetten ez az anyag való nekem. A körmendi *IV. Bélánál* azt hallottam, kifejezetten köves vagyok. Most egyébként megint szeretnék márványt faragni, de egyelőre Magyarországon. Ha van öntöde, a legegyszerűbb a bronzal dolgozni. A reneszánszban segédtek tucatjai dolgoztak a szobrász keze alá, most nem találsz egy embert, aki egy geometrikus formát tisztességesen kifarag. A *IV. Béla*-szobrot öt hónap napi tizennégy órájában magam faragtam. A bronzot én öntöm, cizellálok, én állítom fel. Csak így őrizhető meg az a minőség, amely azért néhány művésznél még ma is igénye.

- Hogyan került sor a körmendi szobor megfaragására?

- 1992-ben meghívásos pályázatot hirdettek rá a város fennállása 750-ik évfordulója alkalmából. Előtte szerepeltem a tarjáni 1956-os emlékmű pályázatán, ennek ismeretében hívtak meg Körmendre. Az eredeti tervekhez képest változott itt jó néhány dolog, a carrarai márványhoz viszont ragaszkodtam. Négy méter magas a mű, a figura életnagyságánál kicsit nagyobb. Két hatalmas márvány kőtömböt hoztak Olaszországból, itt faragtam őket az Epreskertben.

- Erre mondják, hogy csak ki kellett bontani a kőből a figurát.

- Igen, de voltak, akik azt mondták, annyira „ki van bontva”, hogy az már nem anyagszerű. Erre eszembe jut, amit *Medgyessy Ferenc* mondott: legyen a szobor egyszerű, anyagszerű - igen, ez nála így is volt, szavai viszont sok képszerű szobrásznál egyszerű öngigazolást jelentettek. *Michelangelo* azt mondta: a szobor akkor jó, ha le lehet gurítani a hegyről és egyben marad. Nos, *Bernini* művei biztosan nem maradnának egyben, mégis fantasztikusak. A körmendi szobrot augusztusban avatták fel, 1994-ben, három hónappal korábban, májusban nyertem meg a szombathelyi 1956-os emlékműre kiírt pályázatot. Ezt a szobrot *Both Béla* lelkes szervezőmunkájának, illetve a közadakozásnak köszönhetően állíthatták fel. A második fordulóba *Kiss Sándor* szobrászművésszel jutottunk, ő azonban visszalépett. Én pedig nyolc variációt mutattam be a zsűrinek, amelyek közül a nyolcadikat fogadták el. A szobor - szarkofágon fekvő Krisztus-szerű áldozat, mögötte oszloppal, amelyről lepel csúszik le, takarja be a halott arcát - tavaly májusban a helyére került, közben azonban elfogyott a pénz, s a tér átépítése elmaradt.

Párkányi Péter szobra

Párkányi Péter szobra

- Kivételes lehetőséget kaptál ezzel a két köztéri emlékművel, ráadásul olyan időszakban, amelyre nem annyira a szoborállítás, mint inkább a szobordöntés volt a jellemző. Sosem érezted bénítóan, erődöt meghaladóan a feladatokat?

- Nem is mértem fel, mekkorák ezek a lehetőségek, egyszerűen dolgoztam. Most, hogy nincs munka, van időm átgondolni az egészet. Akkor csak jó szobrokat akartam csinálni, egy kicsit szégyelltem is magam, hogy ezért pénzt kapok. Romantikus gondolatok éltek bennem. Ezek most letisztulnak. Le kell számolni azokkal a sablonos elképzelésekkel, amelyek szerint a művésznek szenvednie kell, hogy jó műveket készíthessen. Ha egy szobrász éhezik, nem tud faragni. Sőt, ha nincs pénze, egyszerűen nem tud szobrot csinálni. Egyébként én is teljesen eladósodtam. Készülök egy tizenegy életnagyságú figurából álló szoborra, amelyből gipszben hat van már készen, s négyet le is öntöttem. Néha gond, hogy hogyan vegyek száz kiló bronzot.

- Majdnem tíz évnyi itt tartózkodás után hamarosan elmész az Epreskertből. Hol fogsz dolgozni?

- Erre azért gondoltam. Időközben ugyanis annak a kétszobás lakásnak az egyik szobáját, ahol feleségemmel és gyermekünkkel lakunk, pótműteremmé alakítottam. Készülünk arra is, hogy létrehozunk egy öntödét, ahol később is készülhetnek olyan „szerelem-szobrok”, mint például a *Lassított lónézés*, amelyet a magyar szobrászati kiállításon mutattam

be, s amely most itt áll az Epreskertben. Ez egy abszurd szobor, arról szól, hogy ilyen valójában nincs is. Szól a használhatatlan dolgokról, szól a gyermekkori madzagon húzott lovakról, de főleg arról a sok rossz köztéri szoborról, amely lóval, ló nélkül, most is ott áll a talapzatokon.

- A hetvenes évek elején Melocco Miklós - akit egyébként te korábban többször is nagy tisztelettel emlegetél - egész kiállításnyi anyagot szánt a rossz köztéri szobrok ironikus elemzésére. Sok a rossz szobor, a jót könnyebb lenne megszámlálni. De mitől jó a köztéri szobor?

- Számomra egyszerűen érzés, hogy jó-e vagy nem. Vannak szakmai kritériumok, természetesen, amiktől mesterségbeli szempontból ilyen vagy olyan egy mű. Ettől azonban még egyáltalán nem biztos, hogy jó. Ez minden szobornál máshogyan van. De valahol érezni lehet a minőséget.

- Amelynek kialakulásában a művész tehetségén, koncepcióján kívül számtalan egyéb szempont, elsősorban a megrendelő elvárása is belejátszik. Nem túlságosan nagy az a kompromisszum, amelyet a köztéri szobrásznak meg kell kötnie?

- Nagyon furcsa dolog ez. A tarjáni 56-os pályázat bennem nagyon nagy csalódást okozott. Nem is akartam indulni Kőrmenden, ahová meghívtak. Azután csináltam egy pimasz szobrot, hogy gyorsan túl legyek az egészen: a királyt kiharapott almára ültettem. Nem akartam nyerni, nem számítottam. Tiszteltem annyira Melocco Miklóst, hogy nem akartam olyan pályaműveket készíteni, amely nem én vagyok. Mégis én nyertem meg a lektorátus, az önkormányzat és a lakosság külön-külön lebonyolított szavazását. Olyan volt ez, mint a mesében, sem előtte, sem utána nem volt ilyen. Ezért úgy gondolom, hogy a dolgokat a helyükre kell rakni. A megrendelő szeretné teljesen kifacsarni a szobrászt, és viszont. Eddig sikerült megvédeni a saját elképzeléseimet. Mert az viszont tény, hogy megrendelő nélküli köztéri szobrászat nem létezik, ennek elfogadása nem jelent önfeladást. De most nem is nagyon fenyeget a kompromisszumkötés veszélye - nincs megrendelés.

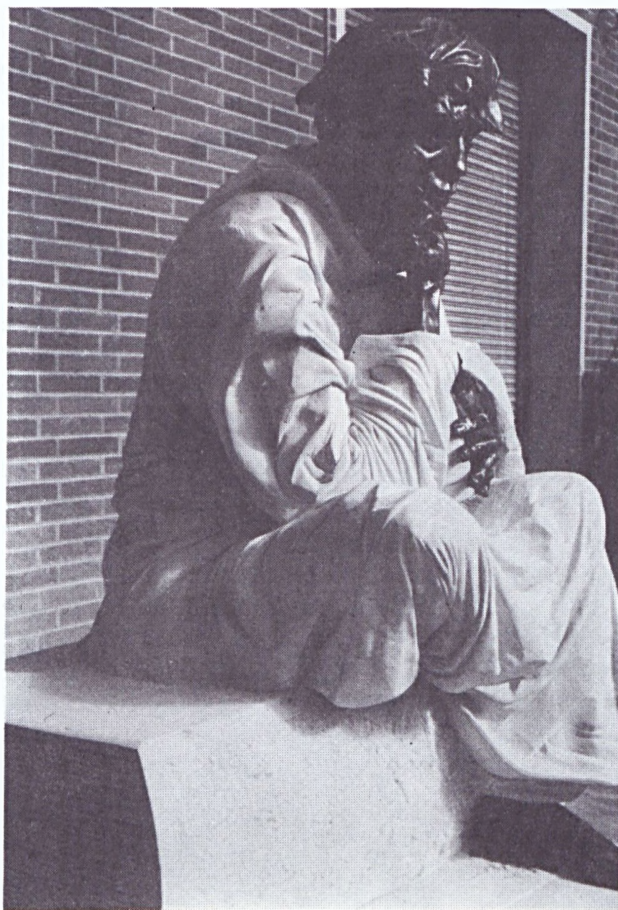
- Mik a terveid a következő évekre?

- Először is vannak nagyléptékű, függőben lévő munkák. Ígéretek, és inkább külföldiek. Tavaly nyárra meghívtak Amerikába: a Grand Canyon mellé kértek egy egyetemi városban - Plagstaff - egy szobrot. Ez is pályázat útján ment. Kőből és bronzból készült a szobor, a fémmunkák egy részét már itthon elkészítettem, ott három hónapom volt, hogy a követ megfaragjam. A figura életnagyságú, talapzattal együtt 2,7 méter magas. Ha volt igazán nagy élményem - azon túl természetesen, amit egyáltalán egy ilyen utazás nyújthat - az volt, hogy szemben az itteni állapotokkal, minden apróságról gondoskodtak a megrendelők, egy csiszolópapírért nem kellett szólni, ha elfogyott. No meg az, hogy minden ember láthatóan művész, amennyiben „megcsinálja magát”. Az más kérdés, hogy nagyon sok igazi művész végül is nem a művészetből él. Úgyhogy én, mint kelet-európai, föltűnést keltettem, hogy ebből élek. Úgy ahogy...

- *Novemberben érkeztek haza. Mi történt azóta?*

- A május-júniusban rendezett Magyar Szalonon kiállított *Rózsafűzér* című művem dolgoztam. Részt vettem pályázatokon is, például a dunaujvárosi Kossuth-Széchenyi pályázaton, ahol harmadik díjat kaptam. A *Károlyi István gróf* szobrára kiírt pályázaton Budapest IV. kerületében, ahol szintén díjaztak, dicsértek, minden nagyon szép, minden nagyon jó, feszegetem a műfaji határokat, amit csinálok, az nem szokványos. Úgy látom ezek után, ha nyerni akarok, akkor a következő pályázatra éppenséggel szokványosat kell készítenem...

- *Köszönöm a beszélgetést.*

Párkányi Péter szobra

Karácsony Attila grafikája

Bánlaky Pál

Terület- (térség-) fejlesztés Nógrádban

(Vitaindító)

Ha énnekem volna néhány millió beruházni való forintom, arra gondolnék, hogy nyitok valahol a 21-es út mellett egy étkezdét, ahol esetleg egy éjszakára meg is lehet aludni. Jól tenném-e? Talán igen: elég forgalmas az út, megy rajta teher- és személyforgalom is rendszeren, még külföld - Szlovákia - felé is. Talán nem: van az út mellett elég sok ilyenféle már, kérdés, megélné-e még egy?

És ha arra gondolnék, hogy ezt az üzemegységet a Pásztótól Szécsény felé vezető úton nyitom meg? *Most* csaknem biztos lenne a kudarca: kicsi erre a forgalom, ami van, azt bőven ellátja a meglévő néhány kocsmá.

De ha én mégis mindenáron ezen az úton akarnék vendéglőt nyitni? (Mondjuk azért, mert valamelyik közbenső faluban lakom, és nem akarok messze járni dolgozni.) Nincs mese, ki kellene találnom valamit, amivel hozzá - erre az útra - csalogatom az autósokat. Például - van ilyen... - helyre kéne hozni, újra „beüzemelni” egy forrásra telepített, csodálatos erdei környezetben lévő strandot.

Igenám, de a strand fenntartása akkor igazán kifizetődő, ha nem csak átfutó vendégekre számít, hanem van mellette táborhely is, ahol több napot el lehet tölteni. Ezt is ki kellene építeni. Meg olyan is van, hogy valaki szereti az erdei strandot, de nem szeret sátorban lakni; nosza, keressünk a faluban embereket, akik hajlandók lennének szobát kiadni. Ehhez viszont nem elég a hajlandóság, a vendéglátó szakma alapjait meg kell tanulni; szervezzünk hát az iskola közreműködésével tanfolyamot erre! (És így tovább; lehet a „vonzatokat” tovább gondolni.)

A dolog lényege valahol így van:

Ha *meglévő és ismert földrajzi* (vagy egyéb) *adottságra* telepíték rá valamit (mégpedig olyasvalamit, ami egyszerűen *kihasználja* a meglévő adottságot), akkor ez egyszerű *beruházás*.

Ha úgy csinálunk meg valamit (nem véletlen a többes szám! ezt már csak többen, együtt lehet!), hogy a dolog *sokféle területet* fog át, mégpedig *rendszerbe szervezeten*, és ezáltal egy közösség (egy település vagy térség emberei) egészének, vagy jelentős részének életét javítja valamennyire, ez *térség- (terület-) fejlesztés*.

Fontos különbség? Szerintem nagyon. Egy beruházás - noha természetesen lehetnek továbbgyűrűző hatásai - mégis, alapjellegénél fogva *egyedi, elszigetelt* aktus. Környezetét, a települést, a társéget *feltételként*, adottságként *használja*, célja a profit, és nincs tekintettel arra - mert saját belső logikája szerint nem lehet tekintettel rá -, hogy léte és működése hogyan befolyásolja a környékbeli emberek életét. A terület- (társég-) fejlesztés (ami, hangsúlyozzuk itt újra, csak az érintett emberek közös tevékenysége lehet) mindig az *életfeltételek komplexumának* változtatására, javítására irányul. Célja az emberek *jól-léte*. Ami - figyeljünk! - nem feltétlenül azonos a *jóléttel!* Jólétben élni, *gazdagnak* lenni ugyanis egyedül is lehet, jól-létben élni, jól érezni magam (viszonylag) a világban csak úgy lehet, ha a *szűkebb-tágabb* környezetemben (településem, stb.) élő emberek is jól érzik magukat.

A terület- (társég-) fejlesztés tehát: emberibb, élhetőbb világ teremtése magunknak, magunk körül. Tartalmazza természetesen, hogyne tartalmazná, a beruházásokat is (az élhetőbb világ anyagi alapjait és tárgyi feltételeit is meg kell teremteni), tartalmazza a különféle „munkahelyteremtéseket” (a világ az ember számára akkor élhető, ha munkájával boldogulhat), tartalmazza a mindenféle infrastrukturális fejlesztéseket (a mai kor emberének jól-létéhez hozzátartoznak), de tartalmazza ezeken túl az oktatás-képzés, művelődési lehetőségek fejlesztését is (úgy is, mint szellemi erőforrás-fejlesztést, úgy is, mint a személyiség kiteljesítésének eszközt), és természetesen tartalmazza még az emberi-közösségi-közéleti-politikai viszonyok fejlesztését is. És mindezt együtt, a maga teljes komplexitásában, az egyes elemeket külön-külön csak *eszköznek* tekintve.

(Tudván tudom - szó ne érje a ház elejét... - az itt vázolt modell a társégfejlesztésnek olyan *ideál-modellje*, amely, ezért-azért, a maga teljességében jószerint soha nem valósítható meg. De, mint minden ideál-modell, arra jó, hogy a tényleges folyamatok *mércéjének* használjuk: közelít-e, s mennyire a reál-folyamat az „ideális”-hoz?)

Mert az igazi kérdés számomra az - és jó lenne erre közösen keresni választ -, hogy miként és milyen minőségben történt mindaz, ami az elmúlt néhány évben Nógrád megyében területfejlesztés ügyben történt? Érvényesült-e az ember („jól-lét”) orientált szemlélet, érvényesült-e a komplexitás követelménye, volt-e a fejlesztéseknek (már ami fejlesztés volt) területi-társégi szemlélete?

Az én benyomásaim eléggé lehangolóak.

Pár éve a megye minden városa elég tisztességes summát kapott a KTM-től, kifejezetten a társégfejlesztés elindítására.

Úgy tűnik, nem igazán tudtak vele mit kezdeni. Nem látom, hogy *használható* fejlesztési *konceptiók* születtek volna. Voltak nekilodulások, készültek területi-társégi fejlesztési tervek, de valahol felibe-harmadába hamvába holt mindenik.

Miért? - ez volna itt a kérdés.

Gyanítom, elsősorban két ok miatt. Az egyik a *társégi szemlélet*, az együttműködési készség hiánya. Hiánya annak a felismerésnek, hogy a „város és vidéke” (*Erdei Ferenctől* veszem a kifejezést) *csak együtt fejlődhet*. Hiányzott ez a felismerés, úgy tűnik nekem, a városok és „vidékük”, a vonzáskörzetükbe tartozó falvak vezetőiből egyaránt. A másik oknak azt vélem, hogy nem vált uralkodóvá még a „segíts magadon, isten is megsegít” szemlélet. Mintha még mindig arra vártak volna a települések (városok), hogy „állam bácsi” dolga segítség, nekik csak az *elfogadásra* van felhatalmazásuk. Holott az utóbbi évek forrásai (akár a PHARE, akár az

OFA, akár legutóbb a területfejlesztési pályázatok) a saját ötletekhez, a saját *szellemi erőforrások mobilizációjához* kötődtek. --- Igazam van-e ezekben vagy sem? - talán érdemes volna megvitatni.

Nem látom sokkal vigasztalóbbnak a képet a tavalyi (1996-os) megyei területfejlesztési pályázatok dolgában sem. (Noha, ezt meg kell mondanom, nem lévén tagja a döntéshozó testületnek a megyei területfejlesztési tanácsnak - információim eléggé töredékesek.) Amiről tudok, annak az alapján úgy tűnik nekem, hogy mind a benyújtott, mind a nyertes pályázatok többsége „beruházás-jellegű”: egy-egy egyedi, elszigetelt projekt megvalósítására vonatkozik, és nem látszik beillesztve lenni egy (térség) fejlesztési *konceptióba*. A kérdés itt is az: jól látom-e? (Akkor örülnék igazán, ha bebizonyosodna tévedésem; ha kiderülne, minden pályázati program átgondolt, hosszútávú, komplex fejlesztési tervbe illeszkedik...)

És persze azt is érdemes volna „nyilvános okoskodásban” megvitatni, hogy „merre Nógrád?” Hogyan, miféle tevékenységekkel, miféle innovációkkal (újféle megoldásokkal) tud a megye kapcsolódni az átrendeződő országos és európai munkamegosztásba? A bányászatra-nehéziparra alapozott (megyei) gazdaság ideje, úgy tűnik, végképp lejárt. Mi más?

Hallottam olyan véleményt, hogy a megye „nagy lehetősége” határmenti helyzete. *Majd* elindul Szlovákiával az intenzív együttműködés, és *akkor* ebben kulesfontosságú közvetítő szerepe lehet Nógrádnak. Lehet a dologban valami. *Valami...* Merthogy, ha elindul is az együttműködés (amire még, azt hiszem, egy kicsit várni kell...), az ország nyugat-európai kötődései következtében ez a kapcsolat óhatatlanul csak másodvonalbeli lesz, a megye fejlődését könnyelműség volna alapjában erre „bázírozni”.

Mások azt mondják, a „megváltó” dolog az idegenforgalom, azon belül is a falusi turizmus lehet. Mivel a megyében gyönyörű, viszonylag érintetlen, békés-bukolikus tartózkodásra alkalmas tájak vannak. Vannak, ez kétségtelen, és vétek lenne ezt az adottságot nem kihasználni. Csakhogy ilyféle zavartalan tájak csak addig vannak, amíg nem *tömegeket* mozdítunk rájuk. Akkor viszont csak kevés itt élő ember számára adhat ez a dolog kenyeret; mi lesz a többivel? Szóval ez se lehet a megoldás.

Mondják azt is, hogy a mezőgazdaság, azon belül is a hegyvidéki típusú, legeltető állattenyésztés, meg a speciális termékek (pl. gyógynövény)... Aki valamit is konyít a dologhoz, tudja, hogy ez *is* kell persze, lehet is, csak éppen, jellegénél fogva, ez is csak viszonylag kevés embert tart el.

Egy dolog tehát sehogyse jó. Nekem úgy tűnik, ennek a megyének, ennek a tájegységnek az esélye és lehetősége a *sokszínűség*, az „ebből is egy kicsit, abból is egy kicsit” típusú fejlesztés. És akkor, ezen túl és ezen belül, a kérdés úgy is feltehető, hogy mit lehet csinálni, ami a *miénk*, ami természetesen jön elő a „palócföldnek” a hagyományaiból, ami nem rombolja szét azokat az életkereteket, amelyek évszázadok alatt kialakultak és amelyekben az itt élő emberek otthon érzik magukat, és ami mégis érdekes és fontos *mások* számára is, ami *eladható*?

Külön kérdés számomra, hogy ebből a szempontból tekinthető-e Nógrád *egységnek*? Nem arról van-e inkább szó, hogy egészen más (hagyományaiban, földrajzi jellegében, adottságaiban) a Cserhát, az Ipolyság, Balassagyarmat és környéke, meg a többi *kistáj*? Lehet, hogy egészen eltérő *fejlesztési stratégiákat* kell egyikre-egyikre kidolgozni? (Mondjuk: Salgótarján-Bátonyterenye ipari fejlesztési régió, Pásztó és környéke kereskedelmi-idegenforgalmi, és így tovább.)

Kérdések, amelyek persze alkérdésekre bonthatók, vagy szaporíthatók is, tetszés szerint. Jó volna minél többünknek, minél szélesebb körben együttgondolkozni róluk. A megye érdekében, az itt élő emberek érdekében, a magunk érdekében...

Vankó Attila

Csizmás nőtény kalandja

mikor a szomszéd macskája átruccant egy kis etyepetyére
kutyánk már negyed éve szilaj drótra volt keresztelve
ezen az estén kimondhatatlanul SZABAD akart lenni

a jégművés puska mint aki érti a szót azonnyomban
elém állt tovább loholtam ám csakhamar
visszakerültem hozzá speciel épp kedvenc kutyám
vérbe fagyott szemekre bukkantam fogtam hát
a fegyvert

kinn tovább tartott a lárma már-már azt hittem
megbolondult a legjobb pajtás hiszen cseppnyi jelét
sem mutatta megbékülésének az igaz hogy híres kaneb
az egész falu ismeri miért ő legyen a megalkuvó
tagadni akartam semmit sem értem el láttam
a végzetesen közeledő célt engedtem magam beszédíteni

a pincében leltem rá jól megtermett és alázatos
nőtény két és fél méterről célba vettem amire
folyamatosan ismétlődő nyávogás volt a válasz
(pedig a célkereszt pontosan a koponyájára irányult)

meghúztam a ravaszt ...

a hangot azóta sem felejttem még akkor sem ha csak egy
haldokló macska végrendelete talált bárgyú fülekre
durván berántottam magam mögött a pincejátót és
menekültem szégyelltem a drasztikumot
az eredményt

nem mertem megnézi a tetemet

éjszaka ezen rágódtam még a sors is ellenem lehetett
hiszen épp horrorfilmet közvetített valamelyik német adó
közben elaludtam majd arra ébredtem hogy fölsurrant
a tarka négy lábú véres szájjal véres karommal
megerőszkolt maga után nem hagyott nyomokat
csak egy elálmosodott hullát

másnap zuhanyozni akartam lemosni a rám tapadt gyalázatot
amikor visszafeleselt a nagymama hogy megjelent a macska
megvoltam győződve blöfföl de húsz és fél éves
kíváncsiságom nem és nem hagyott nyugodni

csakugyan a macska volt

rám se hederített és én majdnem kiugrottam pattanásos
bőrömből örömömben kristálytisza hangan akartam ordítani
akkor vettem észre bal szeme helyén a töltény okozta
lyukat még mindig azon csodálkoztam hogy a macska
figyelembe sem vesz pedig én voltam az aki kilyukasztotta
hol hát a felelősségrevonás mi ez a higgadt szemlélődés

clátkoztam az estét miközben megsajnáltam folyton
morcos kutyánkat
akkor abban a minutumban miért nem engedtem hogy
SZABAD legyen

Az ember csak ül

Az ember csak ül ebben az „O” alakú halszájvilágban, mint valami Jónás, belekényszerítve a létbe, félúton az örökkévalóság felé, hiábavalón keresve a kiutat, az évek teltével mind nagyobb megszállottsággal, fanatikus kitartással, nekiütközve a világlabirintus betonfalainak, ám ő a legmagasabb falakat is megmássza, hidakat épít a folyókon, hegyfogakat tép ki a föld ínyéből, alagutakat váj e mozdulatlan potrohba, titokzatos számításokat és méréseket végez, megfigyel és szimulál, összevissza röpköd a levegőben, sőt már az éterben is, hogy újra és újra csalatkozva visszajusson és leüljön az „O” alakú halszájvilágba, ugyanarra a helyre, ahonnan indult, ugyanabba a székbe, ahonnan felkelt.

Az ember csak ül ebben a habarcs-meuzóleumban, mint valami Cheops, vagy mint a koptok, kirekesztve, és sohasem juthat el ARRA a helyre, hiába veszi körül magát mindenféle rekvizitummal: vonalakkal és körökkel, színekkel és bizonytalan körvonalú, változó felületekkel, szagokkal és zörejekkel, a levegő sodorta apró porszemekkel, zöldellő fákkal és bömbölő állatokkal, zuhogó lefolyócsövekkel és hullámzó falakkal, színes neoncsövekkel és az ételek csípős, édes és savanykás ízével, marcangoló csalódásokkal és kérészéletű szerelemmel, lány hódolattal őrzöngő kiáltásokkal, kopár nappalokkal és félelmetes éjszakákkal, belegyömöszölve abba a degeszre tömött bőrzsákba, amit testnek neveznek, kidülledt szemekkel naponta elolvasva a fenyegető feliratot a betonkoporsón, összerakva a bóbítás É-t, a derékszőgű L-t, a villás E-t, és a kinyújtott kezű K-t, hogy kitörölhetetlenül a memóriájába vésődjön: ÉLEK.

Az ember csak ül a börtönében és szemléli az élet eszeveszett valóságát - bámulja magát a tükörben, kinyújtja a nyelvét, megfogja az orrát, behunyja a szemét, megcsípi magát, hogy fáj-e, elmosolyodik, látva egyre mélyülő vonásait, őszülő haját, tudomást sem akarva venni az időről, amely csak az óvatlan pillanatot lesi, amikor új árkot vághat a homlokon és szarkalábakkal karcolhatja teli az arcot, amikor odakenhet egy folt szürke festéket a szem árkaiba, és ott van mindenütt, nem fogy el soha, csak telik, ropja végtelen vitustáncát, fittyet hányva a rendre és kaotikussá zavarva azt, nevetve az ember meghökkentő felismerésein és kínlódásán, újra kézenfogva őt, és bevezetve a

végtelen labirintusba, odavetve lábai elé a quiput, a lét színes, csomózott zsinórjainak nagy talányát, melyet lehetetlen megfejteni.

Az ember csak ül és számolgat, az orra elé tartja a tartja téglalap alakú színes papirokat, izzadt markában csörgeti a kerek fémdarabokat, és folyvást azon morfondírozik, a labirintus érzéketlen, hideg, nyirkos falába vájt kapu melyikét nyitassa ki, a csábitó, keménydeszkás, oroszlánfejes nagyot, vagy a papundeklis hevenyészett csalóka kicsit, mely mögött már egészen biztosan ott van, csak a kezét kell kinyújtani és megérinteni, érezheti, beleharaphat és lenyelheti, de a kapu mögött csak kínos mosoly és furcsa fintor várja, új falakkal és kapukkal, a téglalap alakú papirosokon lévő arcok sátáni kacaja, a fémdarabkák velőtrázó csörgése, és még azok is fogynak, mindig csak fogynak, szaporítva a hiány és a kiszolgáltatottság érzetét.

Az ember csak ül ebben a vakító, sűrű fényességben, bámulja a tenger fodros hullámtarajait, félelmében álmodozik, igyekszik hinni valamiben, mert sok dolog van a földön, amiben hinni lehet, valamibe görcsösen belekapaszkodik és nem engedi el, amíg nem talál jobbat, szebbet, kevésbé fájdalmasat, de a világ túlságosan változékony és könyörtelen ahhoz, hogy hittel legyőzhesse, az ember túl kicsi és magányos a kozmos végtelenjében, még akkor is, ha a tudat, a totális öntudat olajozottan működik, és cselekvésre ösztönöz, és a száj, a nyelv megmozdul, panaszosan mondja a maga történetét, azt, ami már megtörtént, és azt, ami meg fog történni, és vár, szüntelenül csak vár, az isten tudja, mire és folyvást azt kérdezzeti magától: de hát minek vagyok én itt?, ám a válasz nem jön, a száj csukva marad, csak valami cinkos, cinikus mosolyféle jelenik meg rajta, amitől meg lehet örülni, mert nincs remény, a kapuk nem nyílnak sehová, az utak a végtelenben összeérnek és nem marad más hátra, csak rohanni és keresni, és keresni, beleröhögni a lét zsarnok képébe.

De az ember csak...

Zsuffa Péter fotója

Mizser Attila

az est teli palack

az est mint tántorgó teli palack
végül elér szétomlik mindenütt
ott belül tartozik majd szíven üt
lassan elszédülsz és fekvé maradsz

így jön a kedv és heccel és elüt
ez az a kénes íz amely rohaszt
egy árva rész sem mutat vigaszt
pedig hát látod most mint a füst

foszlik szét ami eddig létezett
lehull a Nap a rendszer megremeg
fenébe tűnt a kivárt alkalom

lám egy kanálnyi zacc már fájdalom
a kezéd rándul és egy képbe kezd
hol tántorgó üres palack az est

élet nők sínek

Öregem az élet nem áll meg
nem is rohan rendületlenül
inkább röhögcsél és hátradúl
ha nem a sarki bárban lézeng

ott múlatja boldog önmagát
borjú burgonya bécsi szelet
legyint a nőkre jókat nevet
ha valaki látta a halált

hisz nincs az úgy élnek a sínek
alsznak forgalomra várnak
és álmukban vonatok járnak

meséli és megint csak nevet
lassan feláll akkor most megyek
ismered az élet meg nem áll

Csiki László

Mesélj tovább, ne hagyj magamra

„Tanyámat pedig Mikszáthról fogom elnevezni. Holnaptól Égi báránynak hívják.”

(AI New)

Az még hagyján, hogy valaki - író - fölényes derével figyelni hasonszőrű kortársait (és mégsem derős fölényel). De miképpen tett szert erre a kedélyre, és főként miképpen őrizte meg? Pedig még a politikába is beállt - és mégis! Saját bennfentessége, hírneve sem korrumpálta, még szerepjátásra készítette. (Ellenpéldáink számosak.) Magyarán: hogyan tudott megmaradni természetesnek? S még inkább: miképpen jutott el a természetességhez?

Mit adott fel érte? Mennyi munka árán? Miről mondott le ahhoz, hogy teljes lehessen? Honnan ez a világnagy csonkaság?

Hát persze, a vidék! Az egy üstbe összefőttek közös íze, szétválaszthatatlanul a paprika és a rozsmaring.

Mert azért nem természeti jelenség. Hasonló ugyan. Ő *mintha*...

Mintha egy okán elhallgatná a bőgését, elrejténé pusztító erejét, szép tünceményként

seperve végig az ugaron. Mibe került ez? Miféle önfegyelem munkál a csevelyben, a fecsegésben? Mekkora áldozat?

Ez az ember még azt is kitalálta, amit éppen a saját szemével látott, és azzal egyidőben. Szüksége volt a tapasztalásra, és arra is, hogy elfelejtse-elálmodja. Pompás művelet! Keserves, persze, már csak a ketőssége folytán is. Elmemunka, nem szívbeli, mint hihetnénk. Szívhezszóló ő ugyanakkor. Másként nem lehetne megérteni a gonoszt, a zsarnokot sem. Hogy ember az is. Nála! Élete, története van, nem csak indulata és szándéka.

Hát neki is. Ugyanúgy nincs „ideológiája”, mint a gonoszainak. Azokat érdekek, többnyire érzelmi - nocsak, emberi - indítékok mozgatják. (Mert azért micsoda férfiúi készültség kell a *ius primae noctis* gyalázatához. - Valahogy így. Mint az íráshoz.) És, minden irodalmi babona ellenében, nála a boldogságnak is története, karaktere van; nem csak állapot. Legfennebb idem. Ilyeténként valóságos. Hát hiszen leírta!

A boldog népeknek nincs története, mondják. Nála mintha szenvedőn boldog volna a nép. Nem egyébert, csak mert nép. Megvan. Nála fájdalmakat hordoz, tréfás nyomorúságokat, mintha a megsebzettség pillanatában - és az örökös seblázában: a szegénységben - már megérteni is képes volna önnön állapotát, és a sértő eszköz kivitelezését figyelni közben. Hogy szép a kés kiálló nyele, jó mester készíthette. Bölcsesség ez a látás. Kacagtató is. Szinte elérhetetlen.

Szeptikus is, szinte tragikus. Merthogy egy kutya olyan rendes volt, megérdemelte, hogy nem lett ember belőle... Ilyesmit ír. Miképpen lehet kedvelni (elfogadni) akkor egy embert, aki rosszabb a kutyánál? Hát, mert emberek vagyunk. Önmagunkat kell elfogadnunk, mindannyiszor. (Közhely ez, persze, mint minden bölcsesség, amivel egymást traktáljuk ezeken a tájakon.) De több is ennél: a teljes élet élése mindig tiszteletre méltó, és olyan tág is, vágyakozni lehet benne ugyanakkor; mintha kikíváncoznánk belőle. Önmaga mentsége is, persze. A kutya a magáéval; az ember úgy-ahogy.

Manapság ezt holisztikus világszemléletnek nevezik. Az egészséget, egyszerre! Hogy minden történés, indoklás, körülmény *egyvelten* pillanatban, alakban jelenhetik meg... És ezt ő megcsinálta!

Az életrajznyi idő, mely szépapánkig terjeszkedik vissza, és attól kezdve legenda előre-hátra, egy - gonosz vagy boldog - állapotban, állapotként érzékelhető. Eszerint nincs idő. Talán csak történelem. Az meg alakítható, hazudható. Ugyanolyanok vagyunk különben, a kezdetek óta.

Feltehetőleg nem is leszünk mások. Csak másképpen tesszük, éljük ugyanazt, önmagunk állapotait. És viszonyait, persze. Kevélyen hisszük közben, hogy jobbak vagyunk másnál, még a szerelmesünkénél is. Akik szintén mi magunk vagyunk. Más kosztümökben... valójában meztelenül, vagyis kimondatlanul.

Ennyit a „festőiségéről”.

A konzervatívizmusáról is. Állandóság az.

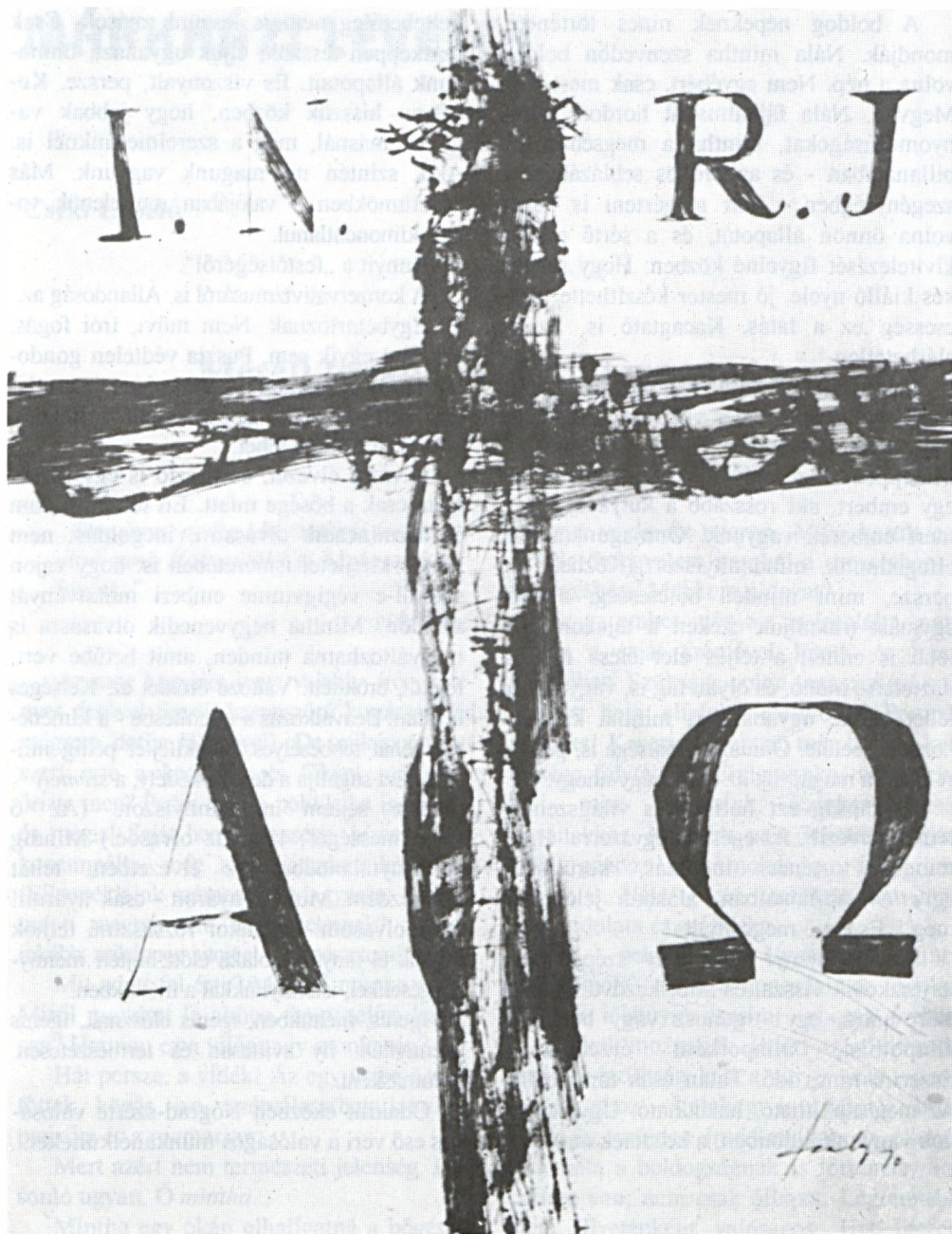
Egybetartoznak. Nem művi, írói fogás, kacifánt egyik sem. Pusztá védtelen gondolat. Húszosan, persze. A szükséges és esetleges kellékekkel. Ahogyan kell mifelénk. Ahogyan érthető lehet.

Olvasni élvezet, és ijesztő is egy kicsit. Nem csak a bősége miatt. Én félteni tudom őt harmincadik olvasatra, megoldást nem kínáló kifejeletti ismeretében is: hogy vajon sikerül-e végigvinnie emberi mutatóvonalát az időn? Mintha negyvenedik olvasásra is megváltozhatna minden, amit betűbe vert, foglalt, örökölt. Változó öröklét ez. Kétséges is talán. Beavatkozás a teremtésbe - a kimenelele tehát többesélyes. Végkifejlet pedig nincsen. Ezt sugallja a derű, a kedély, a *személy*.

Ezt sejtem mindannyiszor. (Az ő „sejtelmessége”, lám, az olvasóé.) Mindig elbizonytalanodom az élvezetben, tehát újrakezdem. Minden nyáron - csak nyáron! - újraolvasom. Olyankor rózsaszínű felhők úsznak el tanyám ablaka előtt, rejtett mennydörgésekkel, istennyilákkal a méhükben.

Igenis, méhükben, igenis elúsznak, igenis istennyilák. Ily avittasan és természetesen. Látomásként.

Odakint eközben Nógrád-szerte valóságos eső veri a valóságos munkanélkülieket.

Szalay Lajos grafikája

Veres János

Fábry Zoltán ígésében

Idén augusztusban volt *Fábry Zoltán* születésének 100. évfordulója. Ez alkalomból sok emlékezés, cikk jelent meg róla, s az idei Fábry Napok is a jubileum jegyében zajlottak le Kassán. Hajtsunk fejet mi is emléke előtt a Tompa-napok keretében.

A halála óta eltelt időben sok tanulmány, vitacikk látott napvilágot életművéről, szerepéről az irodalomban és közéletben, mind Magyarországon, mind nálunk. Sőt, könyvek is jelentek meg Fábryról. Nem állok most a méltatók, illetve kritizálók sorába, egyrészt, mert nem vagyok irodalomtörténész, sem kritikus, másrészt, mert valaha két verset is írtam Fábryról, ezek ma itt elhangzanak, s kifejezik a róla való véleményemet, hozzá fűződő érzelmeimet, minden magyarázkodás, elemeztetés nélkül is. Szerencsém volt őt személyesen ismerni, barátinak mondható kapcsolat kötött hozzá, s ennek meghatározó funkciója volt költővé válásomban is. Ahelyett tehát, hogy az értekezéseket szaporítanám, inkább néhány vele kapcsolatos személyes élményemet osztom meg Önökkel.

1951-ben ismerkedtünk össze az új-tátrafüredi tüdőszanatóriumban; én 20-21 éves voltam akkor. A liftre vártunk az egyik étkezés után csoportba verődve, s mellettem véletlenül egy madárcsontú ember állt, jó ötvenes, kopott zöld házikabátban, s még kopottabb svájci-sapkában. Hallván, hogy szanatóriumbeli cimboráimmal magyarul beszélck, ő is bekapcsolódott a társalgásba, fakó, fátyolos hangján. Nem tudtuk, kicsoda ő, honnan jött, közömbös témákról folyt a szó. Csak később tudtuk meg a szobatársától, hogy ő Fábry Zoltán, a stószí író-remete. Aki a második világháború után az itteni magyarüldözés, hontalanság idején „A vádlott megszólal” című röpiratot írta, s küldte szét olyan szlovák értelmiségieknek, akiktől esetleg közbenjárást, segítséget remélhettünk.

Ettől kezdve, ha összejöttünk a folyosón – egyazon folyosón laktunk –, vagy egybeült, elbeszélgettünk mindenféléről, főleg szanatóriumi témákról, mint általában a betegek. Kereste a magyarul beszélők társaságát, mivel szlovákuul csak igen gyengén beszélt (németül viszont anyanyelvi szinten, de ennek ott nem sok hasznát vette). Az ottani magyarok közt nem tett különbséget

sem egyszerűbb emberek és értelmiségiek között, sem életkor relációjában. Jó volt hallgatni halk, nyugodt beszédét, jó volt élvezni természetes, szerény modorát.

Később úgy alakult a sorsom, hogy állapotom romlása miatt hónapokig ágyhoz voltam kötve, nem járhattam le az ebédlőbe sem. Ekkor kezdődtek rendszeres látogatásai a szobámban. Naponta többször is bejött hozzám, én az ágyban feküdtem, ő pedig leült vagy fel-alá sétált a szobában a kopott házikabátjába. Jó ideig nem árultam el neki, hogy verseket írok, csak annyit tudott, hogy diákként betegedtem meg. Lassanként úgy megkedveltük egymást, hogy el sem tudtuk képzelni egy-egy napunkat hosszabb-rövidebb látogatásai nélkül. Lassan megérlelődött benne az, ami régóta „szent embereim” közé sorolja őt a tudatomban, meghozza egészen előre a sorban. Nem vallási értelemben „szent emberem”; énbennem ez a minősítés azokat illeti, akik szellememberek és erkölcsi fenomének együtt és egyben. Más-ként: az ész és a becsület, emberség kristálytisza óriásai.

Abban az időben még nem kezdődött el „hivatalos” elismerése, könyveinek egymásutáni kiadása Pozsonyban. Ellenkezőleg, az *Új Szóban* is csak ritkán közölték írásait, s csaknem mindig megnyírbálva jelentek meg tanulmányai, egész bekezdéseket is kihúztak belőlük. Emiatt mindig kesergett, haraggal mondvá, hogy megint ezt tették vele, megkérdése nélkül, önkényesen.

Érdekes módon irodalomról nem sokat beszéltünk. Kevés szóból, tömören fogalmazva is kölcsönösen könnyen megértettük a lényegét, nem volt szokásunk a hosszas, tudalékos bibelődés egy-egy irodalmi témáról.

Egy napon azután összeszedtem a bátorságomat, s átadtam neki véleményezésre egy csomó azelőtt írt versemet. Egy hét múlva tért a tárgyra, a szokásos, lényegre tapintó rövideggyel „felfedezett” költőnek, és segítsége első jeléül hóna alá csapta *Ady* mindig ágyam mellett levő könyvét, s átvitte a saját szobájába, ahol eldugta előlem. Adyt, aki a Bibliám volt, szabályosan elkobozta tőlem, ezzel tudatva, hogy meg kell szabadulnom Ady erős hatásától. S még aznap elhozta szobájából *József Attila* és *Aragon* kötetét, hogy mostantól azokat olvassam, de nagyon figyelmesen.

Fokozatosan mindkettőnk állapota megjavult, más sétálni is kimehettem vele, s a társalgóban is találkozhattunk, nemcsak fent a szobában.

Sokat mesélt ifjúkoráról, nőkről is érdekes történeteket, amikből kiderült, hogy ebben a tekintetben nem volt olyan „szent” és olyan „remete”, amilyennek sokan gondolták.

Megkérdeztem tőle, miért nem nősült meg. Azt felelte, tudatosan maradt agglégény, mert nem akarta, hogy felesége, családja vele együtt szenvedjen, ha lecsukják, vagy a család vele együtt nélkülözzön, ha ő olyan helyzetbe kerül. Ezt még fiatal korában elhatározta, amikor úgy döntött, hogy tollával küldetést vállal, s ha kell, a mindenkori hatalommal is szembeszállva elve-
iért. S a negyvenes években bizony bekerült az illavai börtönbe, és életének voltak olyan szakaszai is, amikor a barátai küldöztek neki Stószra szalonnát, nadrágot, ruhaneműt, hogy étkezni és ruházkodni tudjon. Küldetéséért minden megpróbáltatást vállalt, minden nehézséggel dacolt.

Küldetésének alapja a háború és minden embertelenség elleni szellemi küzdelem, a béke és a humánus ügyének elsőrendűsége volt. Az írásműveket is főként aszerint ítélte meg, hogy mennyi a közösségi hasznuk. Jellemvonásai közé tartozott az igazsághoz való megszállott ragaszkodás, hazudni még apró dolgokban, még tréfából is képtelen volt. Jelszava volt: „Minden ember annyit ér, amennyit másokért tesz”. Egészsége visszanyerését, jobbulását is azért kívánta, azért vigyázott magára nagyon, hogy a maga fogalmazta jelszavához, a „vox humana” elveihez hűen

még sokáig küzdhesse tollával, mert érezte, tudta, hogy sajnos még korántsem jött el a megnyugvás ideje. Láta a jelen veszélyeit az emberiségre nézve, s prófétaként tudta, hogy rengeteg még a tennivaló az embertelenségek közepette. (Sajnos, jó jósnak bizonyult; ha ma élne, most is volna bőven témája tollának.) A népek, nemzetek egymásra utaltságának, a mások értékeinek, kultúrájának teljes megbecsülését ékesen bizonyítja az a sok tanulmánya, melyeket nem magyar vonatkozásban, többek közt cseh és szlovák írók, költők életművéről írt.

Magyarságát tekintve hadd álljon itt csupán egyetlen élményem. Akkoriban, amikor még ágyhoz voltam láncolva, megszoktam, hogy házikabámban, papucsban nyitott be a szobámba. Egy reggelen azonban a legjobb (illetve egyetlen jó) öltönyében lépett be, nyakkendővel a mellén. Ez a látvány nagyon meglepett, mert ha az ember nagyon beteg és sokáig a szoba négy fala közé szorul rádió és újságok nélkül, szinte elveszíti időérzékét, s teljesen mindegy számára, hogy a naptár mit mutat. Megkérdeztem tőle, hogy hétköznap lévén miért van így kiöltözve. Megrökönyödve nézett rám: hát nem tudom, hogy ma március 15-dike van? S közölte, hogy ő otthon is. Stószon, egésznap ünneplő ruhában van március idusán, jóllehet egyedül él, és kosztadoin kívül szinte senki sem látja. – Ennyit a magyarságról.

Büszke vagyok arra, hogy egyszer a szobájában aludtam, hogy késő éjszakáig beszélgethessünk a sötétben. Volt ott egy rövid divány, arra feküdtem, hosszú lábam félig lelógott róla, meg kellett toldani egy székkal. Reggel azt mondta irigyel, hogy oly sokáig tudok aludni, ő már hajnaltól ébren van, s ez már az öregedés jele.

Utóbb kissé megritkultak találkozásaink, mert őt poétikus szerelem kötötte egy hölgyhöz, én pedig egy morva lánnyal estem szerelembe. Szíve hölgye igen vonzó és művelt teremtés volt, jóleső érzés volt látni, hogy miközben Fábry az erkélyen a nyugvágyon pihen, a hölgy mellette ül, s horgol vagy köt, így társalognak. Olykor németül, mert a vonzó hölgy három nyelven beszélt anyanyelvi nivón.

Telt-múlt az idő, hazakerültünk a Tátrából, ő Stószra, én Rimaszombatra, s már csak levelezés útján tarthattuk a kapcsolatot. Bár mindketten voltunk a szanatóriumban a későbbi években is, már soha nem egyszerre, egyidőben. Nem váltottunk sűrűn levelet, nem akartam, hogy a nekem való válaszolásokkal fogyassza maradék erejét.

Végre megindult könyveinek kiadása is Pozsonyban, az első kötet ebben a szériában „A gondolat igaza” volt. Dedikált könyveit, ajándékba küldött fényképeit, leveleit féltve őrzöm.

Elkezdődött ún. „hivatalos” elismerése is, ami azonban furcsa, vegyes képet mutatott. Megvoltak a maga irigyci és ravasz ellenségei az irodalom berkeiben, akik kisebbiteni igyekeztek jelentőségét, gáncsolták népszerűsítését. Jelen voltam egy írószövetségi szekcióülésen, amelyet cleve úgy szerveztek meg gonosz fejek, hogy az egész gyűlés frontális, összesített támadás legyen ellene. Csak ketten mertünk kiállni mellette, *Turczel Lajos* és én. *Persze*, a géniuszokat nem lehet elnyomni, lenyomni, kismimmizni, mert az idő nekik dolgozik. Ahogy a költő mondja: az igazi lángész a sírból is felkopog, s „eget kér”. A szlovákiai magyar írók egyre többen vallották őt szellemi vezérüknek, példaképnek. Egy más alkalommal valamilyen kerek évfordulója kapcsán egy nyugat-szlovákiai magyar városban nagyobb szabású Fábry-estet rendeztek tiszteletére. Ezen az esten az én „Fábry Zoltánnak” című versem lett volna a műsor egyik száma, mely nem sokkal előbb az *Új Ifjúságban* megjelent. A nyomtatott plakátok, meghívók is így mentek ki. A vers mégsem hangozhatott el az ünnepségen, mert megtorpedózta Fábry egyik „jóakarója”, aminek

nyomán a pártközpont kitiltotta a programból a verset, azzal, hogy pártellenes, államellenes. Maga Fábry közölte velem később levélben, hogy név szerint ki volt a denúnció.

El kell még mondanom, hogy aki figyelmesen olvassa Fábryt, könnyen rájöhét, hogy írásait, tanulmányait szinte költői ihlet, hevület járja át meg át. Sok helyütt mintha prózában írt verset olvasna az ember. Ez sem véletlen: ifjúkorában verseket is írt, költői vénája tehát eredendően megvolt. E költői hevület folytán van az, hogy mindenfajta írásai különböznek a műfajok más művelőinek munkáitól, hogy számos Fábry-írás annyira szuggesztív erejű, s szerzőjük akár név nélkül is felismerhető.

Elképzelhető, hogy ennek az érzékeny embernek, a humánus elkötelezett írójának milyen sokkot jelenthetett az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc, melynek éppen ma, október 23-án van a kezdési évfordulója. Az események a „Nagyon fáj” című röpiratot hozták ki Fábry tollából. Az írás természetesen nem jelenthetett meg, s mivel abban az időben csak szigorúan ellenőrzött sokszorosítógépek működhetek, indigókkal másoltuk több példányban a „Nagyon fáj”-t, aki megkapta, tovább indigózta, így terjesztődött szélesebben az írás. Titokban járt kézből-kézbe, titokban olvastuk fel egymásnak. A „Nagyon fáj” azután nagynehezen, hosszas huzavona után mégis megjelent Fábry „Hidak és árkok” című kötetében, amely csak 1958-ban kerülhetett az olvasók kezébe.

1957-ben az ifjú *Cselényi Lacival* kettesben meglátogattuk Fábryt Stószon. Kassáról a postautó vitt ki bennünket a helységbe. Nem találtuk otthon, a szemközti családnál időzött, akik gondját viselték és kosztolták. Szép meleg nap volt, Fábry a család kertjében ült nyugágyban, s egy német könyvet olvasott. Megörült váratlan jöttünknek, átvezetett bennünket a házába. Megmutatta könyveit, lakását, udvarát. Elbeszélgettünk térségünk helyzetéről, a világban, Európában uralkodó állapotokról, a magyarság sorsáról. Szigorúan, de apai jószággal beszélt verseinkről is, nem győztünk csodálkozni, milyen jól ismeri a folyóiratokban, újságokban megjelenő verseinket, mily komoly figyelemmel olvassa a nemzedékek munkáit. Stószai látogatásunk után még erősebben éreztem mindenkor, hogy rajtunk tartja vigyázó szemét ez a kristálytisza szellem Stószon, szigorú elvárással, de őszinte szeretettel. S ez a tudat a gammal szembeni igényességemre is jócskán kihatott.

Az 1968/69-es csehszlovákiai tragikus események után már nem találkozhattam vele, mert 1970-ben ismét súlyosan megbetegedtem – ezúttal az idegostályra és a pszichiátriára kerültem –, ő pedig ugyanabban az évben meghalt.

Utolsó leveleinek egyikében azt írja, a korparancs nem változott: „Embernek lenni az embertelenségben, magyarnak az úzótt magyarságban.”

Csak évekkel a halála után jutottam el a sírjához a stószai temetőbe, ahol akkor már a mellszobra is állt, feleségemmel, serdülő fiammal és *Bredár Gyula* rimaszombati gyökerű és szívű prágai nyelvész-barátunkkal. Bejártuk a temetőt, olvasva a fejfákon, sírköveken a váltakozó német-magyar-szlovák neveket, szövegeket. S belengte a temetőt Fábry értelme, aki immár bronzba öntve örökődik a strázsán: „*Európa, vigyázz!*” S hozzáfűzödtek az intelmhez kedvencének, Ady-nak a szavai is:

„...jaj, a tüzet ne hagyjátok kihalni,
az élet szent okokból élni akar!”

(*Elhangzott Rimaszombatban, az 1997. évi Tompa Mihály Kulturális Napok műsorában.*)

Baranyi Ferenc

Nógrádi litera-túrák

A költők meglepődnek és meghatódnak, ha valaki érdeklődik a műveik iránt. Épp ezért nehezen tudnak nemet mondani, ha író-olvasó találkozára invitálják őket. És megilletődöttségében még afölött is szemet huny az ember, hogy egy-egy kis faluban nem egészen anyakönyvi kivonati pontossággal prezentálják. Mert voltam én már erre felé *Baranyi János* is. *Czine Mihályt*, *Fodor András*t és szerény személyemet pedig a következő plakát fogadta egyszer a szomszéd - Heves - megyében: „*Czine Márton*, *Fodor József* és *Baranyi Imre* irodalmi estje.” Az már csak betetőzte a dolgot, hogy a rendezvényen Fodor Bandi tiszteletére a helybeli általános iskola legcsengőbb hangú nebulója *Fodor Jóska* bácsi *Piros fejfák* című versét mondta föl... Igaz, ami igaz: jó néhány derűs bosszúság is kijut az írónak, aki nem riad vissza attól, hogy író-olvasó találkozóon nézzen farkaszemet a közönséggel.

És kijut a meglepetésekből is. *Vihar Béla*, akit Szécsényhez is kötöttek családi szálak, örökül hagyott rám egy történetet. Én ezt most közkinccsé teszem.

A hetvenes években kedvelt megyéje, Nógrád egyik eldugott falujába hívták író-

olvasó találkozára. Az állomáson a helyi könyvtáros fogadta. Komótosan ballagtak a művelődési ház felé, amikor a következő falragasz gyökerezett a földbe a költő lábait: MA ESTE ARANY JÁNOS ÉS VIHAR BÉLA SZERZŐI ESTJE LESZ MEGTARTVA A KULTÚRBAN, AKI RÁÉR, JÖJJÖN EL!

Béla bácsi első döbbenetéből felocsúdva, torkát zavartan köszörülgette, imígyen szólalt meg végül:

- Helytelen volt így hirdetni az estet... Nem vagyok méltó arra, hogy egy napon - és egy lapon - emlegessenek Arany Jánossal...

- Odá se neki - nyugtatta lelkesen a könyvtáros -, majd felváltva peregnék a versek: egy Vihar Béla, egy Árány János, egy Vihar Béla, egy Árány János.

A költő látta, hogy embere meggyőzhetetlen. Baljós érzésekkel eltelve foglalt helyet a kultúrházacska színpadán, a község előljáróitól övezve. Aztán megkezdődött a műsor: hol egy Arany-vers hangzott el, hol a meghívott vendég munkáinak valamelyike a helybeli iskolások tolmácsolásában.

Béla bácsi a hosszú műsor alatt megsomajozott. Észrevette, hogy a vörös drapériával

bevont asztal mellett keskeny lóca dőlőfél a színpadon, rajta nyolc pohár bor. Kinyúlt az egyik pohár után, mire a könyvtáros ijedten csapott a kezére s izgatottan súgta:

- Hággyá, az kellék.

Úristen, miféle kellék

Úristen, miféle kellék lehet ez a nyolc pohár bor? A költő szorongása nőttön-nőtt, bár az előzmények után nagy meglepetés már nem érhet.

Hamarosan mindenre fény derült: a helybéli hetedikesek dramatizálva előadták *A walesi bárdokat*, Edward király és kísérete somfabotokon lovagolt be a színre, a nyolc pohár bor a „vendég welsz urak” mulatozásához kellett.

Szegény gyerekek úgy becsíptek a színpadon, hogy - a költő mérhetetlen öröme - azonnal abba kellett hagyni a találkozót...

*

Vagy harminc esztendővel ezelőtt a legjobb cimborámmal, *Gerelyes Bandival* valahol Pásztó környékén csatangoltunk. Felolvasásokat tartottunk mátravidéki falvakban, mert az emberek ki voltak éhezve a kendőzetlen emberi szóra. A rendezvények után még sokáig együtt maradtunk a hallgatóinkkal. Bort ittunk és segítettünk egymásnak eligazodni a világban.

Bandi egyszer oly sokat talált inni, hogy felhorgadt benne *Bartók* és *Kodály* népdalgyűjtő szenvedélye. Csakis az itallal magyarázható a dolog, mert amúgy igen-igen botfülű volt szegény.

- Bátyám - fordult a szövetkezet koros állatgondozójához, aki megtisztelte asztalunkat -, el tudna énekelni nekem egy olyan dalt, amelyet már a nagypjának az öregapja is tudott, és amelyet csak errefele ismernek?

- Már hogyan tudnék - felelte indignált készséggel az idős ember, és elkezdte:

„Egy a szívem, egy a párom,
boldogságon tőle várom,
más leánytól még az édes csók sem kell.”

Gerelyes annyira be volt rúgva, hogy nem ismerte fel a népszerű operett agyonkoptatott sorait és lázasan jegyzetelt. Én meg elszomorodtam, mert ott ébredtem rá, hogy a népdalokat legkevésbé a nép éneklí már. Falusi lagzikban is közismert operettmelódiaikat, divatos táncdalokat és giccsnek mondott magyarnótákat gajdol a vendégserg.

De hát olyan nagy baj ez? Valóban csináltak a magyarnóták? Nehéz rá egyértelmű választ adni. Már csak azért is, mert - *Lengyelji Miklós* szerint - „koronként, társadalmi hovatartozás szerint is más és más megítélés alá esik ez a műfaj. De ha így van, hozható-e örök érvényű ítélet?”

Nem hozható. De nem is kell folyton ítélni. Kinek az *Akácus út* oldja fel a lelki görcseit, kinek az *Eroica*.

Az egészben az volt a legpikánsabb, hogy mindez *Rajeczky Benjámint* tartózkodási helyének a közvetlen közelében történt.

*

- Terus néninek sikerült eladnom egy *Varázshegyet!*

A lány takaros volt, mosolygós és közlékenyen fiatal. Az arca sugárzott a boldogságtól. A *Varázshegy* elkeltén érzett öröme majd akkora volt, mint Kutuzové lehetett Borogyinó után. Ő árulta az előző esti íróolvasó találkozón a könyveket.

Bánkon történt vagy Nőtincsen? Arra határozottan emlékszem, hogy tó volt a közelben. És arra is, hogy 1979-et írtunk. A könyvhét a végéhez közeledett.

A faluban felejtkeztem éjszakára. Másnap bebarangoltam a környéket. A tó partján leültem, hogy megpihenjek. Kavicsokat kezdtem dobálni lapos szögben a víz színére.

Az első kavicsból megmozdult a víz egy kicsikét. Vélttem, hogy a második már növeli ezt a tétova kis mozgást. S ha türelmesen, egymás után egymillió kavicsot suhintok a tó tükrére, lassan talán mozgásba jön az egész víztömeg - gondoltam. Aztán rájöttem, hogy gyerekes képzelgések ezek. Egyetlen zseblámpa nem világítja meg az éjszakát, mégha egymilliószor villan is fel egymás után. Egymillió lámpa egyszeri felvillanása kell hozzá. Az első kavics nyomán alig észrevehető borzongás futott végig a tó színén, ami egykettőre el is ült. A következő kavicsot már újra közönyösen sima víztükrök fogadta. Egymillió kavicsot egyszerre kellene lapos szögben ráruhintani a tóra, s úgy megmozdulna, mintha ringana alatta a meder, akár a bölcső.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok kergetőztek a fejemben, amikor odaért a lány, jókora bevásárló szatytorral a kezében.

- Terus néninek sikerült eladnom egy *Varázshegyet!*

Megdicsértem érte, mert láttam, hogy őszintén örül. Azt hitte, kavicsot dobott a tóba, amitől megmoccan egy picikét a víz.

Pedig szívem szerint megdorgáltam volna. Terus néninél *Thomas Mann*-nal kezdeni? Úgy érzi majd, hogy becsapták. A címe után meséskönyvnek gondolhatta a *Varázshegyet*. S amikor majd Hans Castorp és Settembrini fejtegetéseit szótárolja, egy életre elmegy a kedve az olvasástól, anélkül, hogy akár ő, akár *Thomas Mann* vétkes lenne ebben.

Végigperregtek bennem az előző esti megnyilatkozások:

- Véletlenül elolvastam az újságban T.D. egyik versét. Hát kérem, az egy nagy szélhámosság.

- Miért lenne az?

- Mert nem értek belőle egy szót sem.

- És az Einstein-féle relativitáselméletet érti-e?

- Nem én.

- Akkor az is szélhámosság?

(Most győzzem meg, hogy hallgasson *Babitsra*? Igenis, az olvasó tanuljon meg egy kicsit „versül”, hogy meg tudja különböztetni a tartalmas modernséget a valóban szélhámos modernkedéstől.)

- Maga költő?

- Úgy hiszem.

- És mivel foglalkozik?

- Verseket írok. Meg újságcikkeket.

- Jó, jó. Ez a hobbija, de mi a foglalkozása?

- Hosszú éveken át ez volt a foglalkozásom is. Aztán elszegődtem a televízióhoz, szerkesztőnek.

- No. Megjött az esze.

(A hivatásos író megmagyarázhatatlan jelenség neki: hogyan lehet valakinek a munkája az, ami más embereknél kedves bolondériának minősül?)

- Mennyit lehet egy ilyen verssel keresni?

- Ha irodalmi lap közli, hat-nyolcszáz forintot.

- És mennyi idő alatt írta meg?

- Másfél órába telt, amíg papírra vetettem. De negyvenkét évig írtam ezt a verset. Amennyit éltem eddig.

(Nem érti. Csak a mondat első felét hallotta. És már számol is magában: mi csoda órábéra van ennek a pasasnak!)

- Régebben sok politikai verset írt. Muszáj volt?

- Muszáj.

- Mert megrendelték?

- Senki sem rendelte meg. A lelkiismeretem rendelte meg. Ezért volt muszáj.

(Most magyarázom el neki, hogy nálunk a líra sohasem csak az egyik műfaja volt az irodalomnak, hanem tekintélyes

darabja is a küzdőtérnek? Magyarázzam el neki, hogy itt inkább „csörömpölt” a költői szó hosszú századokon át, nem pedig muzsikált - és sajnos még manapság is csörömpölnie kell. Magyarázzam el neki?

Elmagyaráztam neki. Mert elsősorban érte van, hogy a vers olykor „hegyes” - ahogy *Ladányi Miska* írta. Elmagyaráztam neki, mert ő a leghálásabb közönség, még ha kérdései az olvasási kultúra alacsony

fokáról tanúskodnak is. Elmagyaráztam neki, mert mindig jóindulatú várakozással, tisztába tett lélekkel jön el az író-olvasó találkozóra. Mintha csak templomba menne vasárnap.

És ha helyesen felelünk meg jóindulatú várakozásának, akkor igazi öröm lehet egyszer, hogy Teris néni megvásárolta a Varázshegyet.

Bálványos Huba grafikája

Erdődy Gábor

Előszó a Madách-évhez

Engedjék meg, hogy az Országos Madách Imre Emlékbizottság és Csesztve Község Önkormányzata megtisztelő felkérésének eleget téve egyfelől történészként, a 19. századi magyar liberalizmus és az 1848/49-es polgári forradalom, illetve szabadságharc kutatójaként és tisztelőjeként, másfelől az ezeréves kulturális örökségünk bemutatását, felelevenítését célul kitűző program felelőseként szólhassak Önökhöz. Egy program szervezőjeként, melynek *Madách Imre* irodalmi és eszmetörténeti öröksége igazi gyöngyszemét képezi, mely örökség példája a 19. századi magyar kultúra hatalmas egyetemes értékeket teremtő szárnyalásának.

„Amit tapasztalsz, érzed és tanulsz, Évmilliókra lesz tulajdonod” - buzdít maga Madách is *Az ember tragédiájában* kulturális értékeink gyarapítására, megőrzésére és továbbadására.

Hazánkban a kultúráért dolgozni, azért élni azonban senkinek sem könnyű feladat. Nem könnyű a gyermekeket betűvetésre oktató pedagógusnak, nem könnyű az elavult eszközök között tudományos kutatásokat folytató tudósnak, nem könnyű az értetlen hivatalokkal küszködő múzeumigazgatóknak. S nem is volt az, soha. Első, európai híró költőnk, *Janus Pannonius* haláláig nem tudott beletörődni abba, hogy ebben az országban költeményeire senki sem kíváncsi, *Balassi* és *Zrinyi* a versírás dicsőségét inkább a harctereken elnyerhető győzelemre cserélte fel, *Csokonai* belehalt abba, hogy halotti versezetet olvasott fel télvíz idején egy temetőben, mert azért legalább egy kis pénzt kapott, *Arany János* az úton kénytelen volt kitérni a lócsiszárnak, *Ady* „ha a piszkos, gatyás, bamba/Társakra s a csordára nézett,/Eltemette rögtön a nótát:/Káromkodott vagy füttyörészett.” s a sor szinte végtelen: a halálba kergetett *Apáczai*val, aki a magyar pedagógiát akarta megújítani, a beteggé tett *Tótfalusi*val, aki pedig csak nyomdát akart és szép könyveket, az elhurcolt *Radnóti*val és az elmenekült *Mára*ival. *Tíz-tizenöt európai nép sem tud ennyi tragédiát elmesélni azokról a nagy elődökről, akik országa kulturális felemelkedésén dolgoztak.*

A felsorolás folytatása helyett azonban hadd fejezzem ki örömemet afelett, hogy itt állhatok Madách Imre szobra mellett, s nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy hivatalosan bejelenthessem az ünnepi év kezdetét.

Örülök, hogy arra az íróra, gondolkodásra és emberre emlékezhetek, aki különösen kedves szívemnek. A 40-es évek liberális megyei politikusára, aki Nógrádban küzdött a polgári és alkotmányos Magyarország programjának elfogadásáért. A publicistára, aki a *Pesti Hirlapban* Timon álnéven megjelentetett írásaival bemutatta és ostorozta a törvényhatósági élet visszasságait. A filantrop gondolkodóra, aki kora liberális eszméiért indul harcra Szontagh Pál barátjaként, Szalay, Eötvös és mindenekelőtt Kossuth tisztelőjeként. És emlékezni, emlékeztetni szeretnék 1848/49 bátor *szolgálójára*, a nemzetőrség és a honvédsereg nógrádi főszervezőjére, aki családja brutális tragédiáját, majd Világost követően a megtorlást személyesen is elszenvedte. Az 50-es évek vívódó gondolkodóján, akinek a haladásba vetett feltétlen hitét (Fortschitts optimizmus) a forradalmi évek európai tanulságai legtöbb kortársához hasonlóan alapjaiban kérdőjelezték meg, de aki magánéleti válságán is felülkerkedve a *Civilizátorban* nem csupán a Bach-rendszert utasította el határozottan, hanem hitet tett a nemzetiségek egymásra utaltsága és megbékélése mellett is. Végül pedig a *Politikai hitvallás* megfogalmazójára, az 1861-es országgyűlés Határozati Párti politikusára, aki Kossuth és Teleki elszánt követőjeként érvelt a 48-as örökség megcsonkítatlan megőrzése, továbbfejlesztése mellett és határozottan elutasította az elvfeledő kiegyezés minden formáját, kísérletét.

Madáchnak sem jutott azonban szerencsésebb sor itt, a nyugati civilizáció védőbástyájának, határának tartott országban, mint oly sok elődjének, kortársának és utódjának. Ha azt mondjuk Madách, mindenki rávágja: *Tragédia*. S ez nem csupán legismertebb művének címe, hanem életútjának jelképe is. Tragédia, hogy alig élt többet, mint negyven év, tragédia, hogy rövid életéből egy teljes évig raboskodnia kellett Kossuth titkárának felelőtlensége miatt, tragédia, hogy családi életét tönkretette felesége.

Keves olyan szerzője van a magyar irodalomnak, sőt a világirodalomnak is, akit egyetlen műve tett feledhetetlenül híressé. S még kevesebb az olyan, aki azzal az egyetlen művel egy egész generáció, egy egész történelmi korszak filozófiáját összefoglalva kitörölhetetlen részévé vált egy nép irodalmának. Madách Imre pedig ezt tette *Az ember tragédiája* című művével. Ahogy Benedek Elek meséinek legkisebb királyfija, a *Himnusz*, a *Szózat* vagy a *Nemzeti dal* sorai benne élnek mindegyikünk tudatában kitörölhetetlenül, úgy élnek bennünk Madách sorai a küzdésről és a halálig való bizalkodásról. Ezek a verssorok pedig nem pusztán tudásunk világába tartoznak, ennél sokkal többet jelentenek: meghatároznak bennünket, egyéniségünk részévé válnak. Ha messze idegenbe visz sorsunk, emlékeink között éppúgy ragaszkodunk hozzájuk, mint annak a háznak a képéhez, ahol egykor felnőtünk, mint a kéken csillogó Duna látványához és a lankás dunántúli dombokhoz vagy a nógrádi hegyekhez. *Ez a mi magvarságunk, ez a mi kultúránk*. A *Tragédia* Ádámjának küzdelme végig az emberiség történelmén: ez pedig a mi életünk. Az örökké fel-fel bukkanó kérdés: vajon tudjuk-e, s ha igen mennyire tudjuk befolyásolni saját sorsunk alakulását, s a madáchi örök válasz, amely egyrészt az Égre mutat, a transzcendensre, mint az egyetlen biztos fogódzóra: ez az, ami életünk végéig elkísér; másrészt pedig a kudarcok, bukások hosszú során át megedződött, immár utópiamentes és a luciferi-kanti székszis kontrollján átsugárzó haladás hitre építkezve az anyag és idea, ideál és reál, determinizmus és szabad akarat szintézisét alkotja meg.

Létezik Madáchnak egy *titkos arca* is: a többi műve, amelyekkel elsősorban a tudósok foglalkoznak, s amelyet ők is a Tragédiához mérnek csupán: ez az előzménye volt, az a folytatása -- mondják. Verseinek és színműveinek a témája pedig túlnyomórészt a magyarság történelme és sorsa, és mondják: Mózesben Kossuth alakját idézte meg a világosi fegyverletételt követő kegyetlen korban. Tudta, s megírta, hogy ő és kortársai már nem láthatják meg Kánaán földjét, de tudta azt is, hogy népének vezető kell, aki odáig elviszi, hogy szüksége van mindenkire ennek az országnak, aki tud, és akar is érte élni. S ha Madách költeményei nem is ismertek annyira, mint Tragédiája, most mégis hadd zárjam megemlékezésemet néhány verssorával:

„Az ősi bűn küldött ránk sújtó kora, A lánc helyét csak szent vér mossa le: hogy a job' gyermek győzzön, Mózes elhalt a pusztában, s egy nemzedék vele. Nem féltetek hát hazám.”

Elhangzott Csesztvén, 1997. október 4-én

Csizsák István festménye

Éva és Ádám

„Mai nap lépten-nyomon hallunk beszélni a nőkérdésről, vagy másként a feminizmusról” - így kezdi „Madách Imre és a nőkérdés” című tanulmányát 1913-ban egy elfelejtett filológus, *Gazdag Lajos*, majd leszögezi, hogy Madáchot „kora ifjúságától késő vénségéig foglalkoztatta ez a kérdés”. Tekintsünk most el attól a ténytől, hogy Madách ugyanúgy nem érte meg a 42. életévét, mint *Ady*, s nézzük tovább a tanulmány megállapításait. „Elcinte... valóságos nőgyűlöletben jelentkezett ez az érdeklődése...” mondja a szerző, majd *Palágyi Menyhért* Madách-monográfiájából idéz, miszerint Madách húsz éves korában a nőről alkotott fölfogását egy ki nem adott munkájában úgy fejezi ki, hogy korának egyik legnagyobb hibája az is, hogy „mindenik színművünk tárgya a szerelem”.

*Isten leendne az ember-fiakból
Ha a szerelem ösztöne s a nővágy
kihalna, vagy kiforrna kebleinkből*

– idézi később Madách vitathatatlanul mizogin megnyilatkozását a „*Férfi és nő*”-ből.

Az ember tragédiájának valóban nem a szerelem a tárgya, vagy legalábbis nem csak a szerelem, nem elsősorban a szerelem, bár *Lengyel Dénes* szerelmi drámaként elemezte a *Tragédiát* az 1978-as, *Horváth Károly* által szerkesztett Madách-tanulmányok című gyűjteményben. A hatalmas Madách-irodalomban számtalan tanulmány foglalkozik Ádámmal, Évával sokkal kevesebb. Az első *Greguss Ágost* 1871-ben közreadott „*A nő Madách Tragédiájában*” című munkája, a legfrissebb, tudomásom szerint, *Mikó Krisztina* „*Éva szerepe a Tragédia jelképrendszerében*” című dolgozata, amely a fent említett 1978-as Madách-tanulmányokban jelent meg. Ha amerikai feminista lennék, akkor „*Madách feminista olvasata - Éva's herstory*” címmel tartanék most előadást, de nem ezt fogom tenni.

Greguss Ágost legfontosabb megállapítása az, hogy Éva, a Faust Gretchenjével ellentétben „nemcsak egy alakban jelenik meg, hanem képviseli az egész női nemet, annak különböző alakjait”. *Tolnai Vilmos* pedig „*Az anyaság Madách Ember tragédiájában*” című

dolgozatában nem kevesebbet állít, mint hogy „Nincs a világirodalom nagy drámai költeményei közt egy is, amelyben a nőnek oly fontos szerepe volna, mint az Ember tragédiájában”. Tolnai Vilmos szerint „Éva... épp úgy főalak, mint maga Ádám. A költemény elcjtétől végéig szerves alkotórésze a cselekvénynek, vagy jobban mondva az ember rajzának, aki Madáchnál nem *egy férfiú, a férfiú...* hanem két különböző hivatású, de egyenrangú, egymást kiegészítő, egymásra utalt, egymást föltételező tényező: a férfi és a nő”.

Az ember tragédiája tehát az emberpár tragédiája, de vajon tényleg „egyenrangú tényező”-e Éva Ádám mellett? Ha az általa elmondott szöveg terjedelmét vesszük figyelembe, akkor semmiképpen. A Tragédia 4140 sorából neki 408 és fél sor jut, ha jól számoltam, míg Ádámnak 1362, tehát több mint háromszor annyi, s Lucifernek is két és félszer annyi: 1049 sor. Később azt is megvizsgáljuk, hogy mi a színenkénti arány. Nem lesz érdektelen, de nézzük meg először Ádám színeváltozásait.

Tudjuk, hogy Ádám egyre öregebben reinkarnálódik a történeti színekben. Az egyiptomi szín utasítása szerint „Ádám mint Fáraó, fiatalon, trónon ülve” jelenik meg, az athéni színben ugyan nincs utasítás, de a győztes hadvezér és ifjú apa nyilván a férfikor nyarában van, mint Petőfi néhány hónappal Segesvár előtt. A római szín kéjence talán valamivel korosabb, de még Tankrédot is „erődús férfikorban” látjuk. Kepler 30 éves korától 41 éves koráig volt II. Rudolf udvari matematikusa, Danton 35 éves volt, amikor lefejezték, a londoni színben „Ádám mint élemedett férfiú” tűnik fel, a falanszterben nincs megadva a kora, de az úrjelenetben „mint öreg” repül Luciferrel, az eszkimó színben pedig „mint egészen megtört aggastyán bot mellett jó lefelé a hegyekről”.

Az a gondolat, hogy az egyedi fejlődés megismétli a törzsfjlődést, aránylag későn merült fel a biológiában. Az viszont, hogy az emberiség történelme az emberi életkorokkal állítható párhuzamba, már jóval korábbi gondolat. Széchenyi 1824. május 22-i naplőbejegyzése így aktualizálja ezt a toposzt: „A nemzetekben, ha szabad őket az emberekhez hasonlítani, négy életkort látunk. A gyermekkorban és az ifjúkorban bontakoznak ki a legszebb, legnemesebb tulajdonságok - úgy, ahogy a Római birodalom és Görögország történelme vési emlékezetünkbe - úgy, ahogyan Amerikában Washington, Franklin, Bolivar, Iturbide, St. Martin etc. szólnak tetelem igaza mellett. Oroszországban Ostermann és Rosztopcsin a bizonyíték. Az emberiség érett korában van Franciaország, Anglia. Itt ama nemes lelkesedést minden nagy, nemes és önzetlen dologért immár nem láthatja az ember, azt a szép rajongást mindenki jólétéért - gögtől, hírvágytól, becsvágytól zavartalanul - többé nem találjuk. A napi érdek és minden cselekvés fő mozgatója: reáliák, nyereség, előny, hatalom.

Aggastyán korban vannak viszont ama népek, melyeknek ereiben a vér bögvdantan kering, s ahol az emberek azzal henecegnak, hogy csak magukkal törődnek, és az általános jólétre semmi gondjuk.”

Ádám életkora, mint láttuk, párhuzamos az emberiség életkorával, azaz az emberi nem clőregedésével. Igenám, csakhogy Éva nem öregszik. Éva életkora nem párhuzamos Ádáméval, legfeljebb oscillál.

Az egyiptomi színben a rabszolganő nyilvánvalóan fiatal, másként nem emelné maga mellé szépsége okán a fáraó. Az athéni színben Éva hitves, kisgyermek anyja és ez a kisgyermek

maga nevezi anyját szépnek. - A római színben Éva kéjhölgy, a bizánciban zárdaszűz, tehát mindkét színben nyilvánvalóan fiatal. A két prágai színben mint Keplerné, feltehetőleg érettebb, de még mindig kívánatos hölgy, másként nem csábítaná el az udvaronc. A párizsi színben a márkinő ifjú és hajadon, a „felgerjedt pórnök” pedig nem lehet idősebb nála, hiszen az előbbinek ikermása, ha úgy teszik, klónja. A londoni színben Éva talán még fiatalabb, hiszen eladó lány. A falanszterben - másodszer tehát a darab során - anya, de itt sem öreg, hiszen igényelni lehet és Ádám igényli is. Az egyetlen szín - természetesen az elsőt kivéve -, ahol Éva nem szerepel, az úrjelenet. Az eszkimószínben sanyarú körülmények között degenerálódott és korán elöregedett, de nem lehet öreg, hiszen az eszkimó felkínálja vendégeinek, s maga is felkínálkozik.

Madách gyönyörű leleménye, hogy nemcsak a férfi, a történelem hordozója reinkarnálódik új és új alakban, hanem az emberpár is, és minden színben másként jelenik meg a férfi és a nő viszonya. Miközben Ádám a különböző eszmék megtestesítőjeként és megvalósítójaként változik és fejlődik színről színre, Éva a *női nem történelemnélküliségét* reprezentálja. Az ő léte mindig a férfi függvénye. Az egyiptomi színben rabszolganő, akit halott férje mellől maga mellé emelt a fáraó. Figyelemreméltó, hogy egyetlen színben alkot Ádám és Éva teljes, harmonikus családot, ahol gyermekük is van, közös gyermekük, és ez az athéni demokráciát amúgy nem idealizáló szín. A római színben, hanyatló, dekadens Rómában Éva jómódban élő, de kiszolgáltatott kurtizán: Ádám fogadás téjéül teszi meg, egy ló ellenében, s Catulus, ha nyerne, négy hét után visszaadná Sergiolusnak, vagy ha annak már nem kellene, akkor *bétaszítná ángolnás tavába*. A bizánci színben ismét egy fogadás, bár szentebb és életbevágóbb fogadás tárgya, nem saját szabad akaratából, hanem apja fogadalmát teljesítendő lép az apácarendbe. Kepler nejeként a császári parancsra létrejött mésalliance-ért félig-meddig öntudatlanul bosszút álló, kikapós és férjét pénzért gyötrő feleséget jeleníti meg. A párizsi színben, mintegy kárpótlásul azért, hogy az úr-jelenetben nem szerepelhet (Madách Tyereskovára még nem gondolt, csak Gagarinra), megkettőződik, ráadásul a párizsi szín álom az álomban, a két prágai szín közé van beékelve Kepler álma, aki még mindig nem tud elképzelni mást, mint vagy égi vagy földi szerelmet és Danton alakjában megtestesülve nem a nép leánya vonzza, ő az egyenlőséget - mint oly sokan - csak felfelé kívánja megvalósítani, a márkinővel szeretne egyenlő lenni. A megközelíthetetlen arisztokrata szűz szerelmét ambicionálja, nem a forradalomban férfiként harcoló és szerelmét férfi módjára felkínáló pórnökét. A londoni színben Éva szó szerint „eladó lány”, bár ez a kifejezés csak a magyarban létezik. Ez az egyetlen szín, ahol Évának anyja van, s az meg is jelenik. A londoni szín polgárlányát anyja a templomban és a sokadalomban gardirozza, s oktatja a férjfogásra, de áldását adná arra is, ha Ádám „maitresse” - ének venné. (Kepler anyjáról csak hallunk: lehet, hogy a „rút boszorkány”-tól örökölte természettudományos érdeklődését Kepler, hiszen lehetett füveket ismerő javasasszony az anyja, akinek a tudománya nem biztos, hogy alávalóbb volt Rudolf császárnál, s lehet, hogy „időjósárai és nativitásai” sem voltak rosszabbak azoknál, amelyeket tudós fia jobb meggyőződése ellenére elkövetni kényszerült, hogy az udvar és udvarhölgy felesége meg legyen vele elégedve.) A történelem végének tömegsírjától Madách mégis megmenti Évát, egyedül őt, talán azért is, mert „a jó sajátja, míg bűne a koré, mely szülte őt” és persze azért.

mert ifjúkori nőgyűlöletétől - saját keserves tapasztalatai ellenére - eljutott odáig, hogy - mint Greguss Ágost mondja - a nőben a férfi nemtőjét tisztelje. A falanszter-jelenetben Éva ismét kiszolgáltatót, mint a falanszter minden tagja, de nemcsak emberi, hanem női mivoltában is, hiszen nem maga választja párját, gyermekét elszakítják tőle, s ez a gyermek majdnem lombikbébi, aki nem önkéntes, harmonikus társaskapcsolatból származik, hanem a fasiszta eugenetikát előlegező megfontolásokból. Az eszkimó színben már maga a férj ajánlja fel nejét az idegeneknek, ami még az egyiptomi színben sem történhetett volna meg, ott a fáraó elragadhatja a rabszolgától a feleségét, de nem a rabszolga ajánlja fel önként.

Térjünk vissza most a mennyiségi elvhez. A paradicsomban az Ádám és Éva által elmondott sorok száma még majdnem egyenlő: 41 és fél: 39 Ádám javára. A paradicsomon kívül ez az arány már 91,5:19,5, tehát több mint négy és félszeres, és az utolsó színben 63:13, tehát majdnem ötszörös. A Prága I.-ben Egyiptomban és Rómában ez az arány valamivel több mint háromszoros (119,5:37,5), Bizáncban több mint négy és félszeres (176:39), Párizsban nagyjából hatszoros (161:17+9,5), a Falanszterben több mint nyolcszoros (127:14,5), a Prága II.-ben majdnem kilencszeres (127:14,5), az eszkimó színben míg Ádámnak 68 sor jut, Évának mindössze egy, az úrjelenetben pedig Éva nem szerepel (Ádám szövege 73 sort tesz ki). Az egyetlen szín, ahol Éva túlbeszéli Ádámot, igaz, hogy nagyrészt távollétében, az athéni. Azért ez a supremácia még nem veszélyes. Éva 89 sora körülbelül egyharmadával tesz túl Ádám 62 során. Ha Ádám 1362 sorához hozzávesszük Lucifer 1049 sorát, akkor Éva szövege már csak egyhatoda a férfi-princípium két megtestesítőjének. De lássuk a többit is. Az Úr csak az I., a II. és a XV. színben szólal meg, összesen 79,5 sor terjedelemben. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Lucifer is, Ádám is tizennégy színben szólal meg: Ádám nem szerepel az elsőben, Lucifer pedig néma bakó a párizsi színben. Évának eggyel kevesebb: tizenhárom szín jut, ami ráadásul szerencsétlen szám.) A Föld szelleme háromszor jelenik meg: a paradicsomon kívül, a falanszterben és az úrben. Többekkel együtt én is hajlanék arra, hogy a női princípium körébe utaljam a Föld szellemét, annál is inkább, mert akkor helyrebillenne Éva hiánya az úrjelenetben, s különben is, Ádám az anyaföldtől akar és nem bír elszakadni, nem pedig az apaföldtől. Csak az a bökkenő, hogy Lucifer expressis verbis szép szelíd fiúnak nevezi a Föld szellemét a második színben. Az is kérdés, hogy a Föld szellemének reinkarnációi vagy csak kísérei a nimfák a III., valamint a kháriszokkal együtt az athéni színben, majd a nemtők, boszorkányok a bizánciban. Mindenesetre ezek mind nőneműek. Az angyalok pedig - legalábbis a névvel szereplő főangyalok - Gábor, Mihály és Rafael - férfiak.

Az első előadások óta evidens, hogy a legizgalmasabb szerep a Tragédiában a Luciferé. Sajnos, sokszor vele kell egyetértenünk, nem a naiv és lelkes Ádámmal, akinél még Éva is - horribile dictu - okosabb nem egyszer, nemhiába őt aposztrofálja Lucifer az első bölcselőként, nem Ádámot. Ádámot, Ádám színváltozásait leginkább az Ilók és Mihók-effektussal lehetne leírni. Ebben az *Illyés Gyula* által átdolgozott magyar népmesében az együgyű szolgálégény, Mihók mindig eggyel később kapcsol, mint kellene. Amikor szolgálóként kisborjút kap, azt a nyakában viszi haza. Az anyja azt mondja, ejnye, te Mihók, ezt kötőféken kellett volna vezetni. Mihók megtanulja a leckét, és amikor legközelebb szolgálat fejében a gazda nekiadja a lányát, akkor Ilókot vezeti kötőféken haza.

Ezt teszi Ádám is. Mint fáraó belátja, hogy az egyén korlátlan hatalma nem megoldás, így a következő színben a közjóért, a polisz szabadságáért küzd. Amikor a hálátlan csöcselék halálra ítéli, arra biztatja Évát, hogy tagadja meg az erényt és ne neveljen gyermeket. A római színben maga is csak élvezet kíván, míg Szent Péter apostol rá nem ébreszti arra, hogy ez az élet értéktelen és a következő színben már transzcendens álmokért küzdő kereszteslovagként látjuk viszont. A bizánci szín végére azonban kiábrándul a keresztény hitet üzemésítő egyházból és Keplerként a tudománytól a társadalmi előjogok eltörlését reméli. A közbeékelt párizsi színben Dantonként azt éli át, hogy a forradalom felfalja saját gyermekeit, s a sok szépen zengő jelszóból és a véráldozatból a szabadversenyos kapitalizmus születik meg a londoni színben. Minthogy a kapitalizmus sem boldogít, jöhet a szocializmus, a falanszter, ami a kétféle XX. századi totalitarizmust egyesíti, majd a történelmi és a pillanatnyi szükségszerűségtől indítva elhagyja a Földet. Ádám tehát tovább utazik az időgépen, ezúttal az űrbe, határtalan *tudóvágyától* vezérelve és a földi, illetve falanszteri körülményektől űzve, de ez az utazás nem olyan szívderítően optimista, mint *József Attilánál*.

*És ha csak pislog már a nap
sarjaink bizóan csacsogva
jó gépükön továbbrepülnek
a művelhető csillagokba -*

ahogy minden bizonnyal Madách hatására a Flóra-szerelem bűvöletében képzelte. Ádám számára az űrutazás nem megoldás, csak megrázkódtatás, annak felismerése, hogy itt élned-halnod kell, mármint itt, a Földön, ezen a földgolyón, e kívül nincsen számára hely. Ádám hazája is ez a Föld, akárcsak korán elhalt bolíviai barátom nyolc éves kislányáé száz-húsz évvel később, aki a következő verset írta, mikor áttelepülnek Dél-Amerikába:

*Űrhajómból kitekintve
látok egy szép csillagot:
az a csillag a Föld,
az én hazám.*

Az űrrepülés után az eszkimó-színben már az ökológiai katasztrófa utáni földre érkezik vissza Ádám és ez a tönkretett természet, benne a az állatvá süllyedt emberiséggel a végső stáció Ádám keresztútján. Itt már csak a felébredés lehet a megváltás, de ez a megváltás, akár a beavatási rítusokon átesettek tudata, magában foglalja mindazt, amit a beavatott átélt. Az az Ádám, aki felébred a Paradicsomon kívül, nem ugyanaz, mint akire Lucifer álmodt bocsátott a III. szín végén.

És Éva? Ő álmodja a történelmi és azok után következő színek Éváját és Ádámját vagy Ádám álmodja őt is? Ha Éva is végigéli a történelmet, miért nem ő akar öngyilkos lenni? Minden oka meglenne rá. Ő mondja ki az első emberi szavakat: *Óh élni, élni, mily édes, mi szép*, vele közli fölényesen Ádám, hogy a *függés, látom, életem neked*, a londoni bábjátékos

szerint ő vitte csávába a férfiút, holott ő először nem magának akar a gyümölcsből szakítani, hanem a szomjazó Ádámnak. A kiűzetéssel ő többet veszített, mint Ádám: magát a paradicsomi harmóniát és egyenlőséget, s nem nyert annyit sem, mint Ádám. A fáraó előbb maga mellé parancsolja a még ki se hűlt férje mellől, aztán holmi fennkölt eszmék miatt elhagyja, de előbb még közli vele, hogy látköre szűk és gyarló, holott korábban azt mondta, hogy *"Jobb mester valál te / Mert megtanítál a jajt hallanom"*. Athénben kivégzik a férjét, Rómában értéke egy lóéval egyenlő, Bizáncban kulcsra zárva tartják erényeit, Prágában a társadalmi elvárásokra kondicionálják, s amikor azoknak meg akar felelni, a férje ítéli el magasabb szempontból, s kiderül, hogy csábítója férje meggyilkolására akarja rávenni. Párizsban leszűrik, miközben Danton egy evidenciával akarja szerelmét megnyerni: *"Nem nő vagy-é, s nem-é én férfiú?"* de amikor a pórnök, aki talán az életét mentette meg, ugyanígy érvel: *"Te férfi vagy, én ifju s nő vagyok"* - akkor a forradalmárt pokolnak gőze undorítja el a nép leányától. Londonban az élemedett Ádám a hozzávaló fiatal udvarlók kezéről csapja le a hamis gazdagság ígéretével, a falanszterben elveszik tőle a gyermekét, az eszkimó színben pedig az idegenek jóindulatának megnyerésére maga a férje kínálja fel. Adhatott volna pedig Madách Évának más sorsokat is. Semiramisét, Aspasiáét, akiket említ, de reinkarnálódhatott volna mint Kleopátra, mint Avilai Szent Teréz vagy Mária Terézia, vagy mint Nagy Katalin cárnő vagy Krisztina királynő, vagy akár mint Georges Sand. Madách nem ezt tette. Mert *szerte* „a nőemancipáció lehetetlen fantom, üres kép”, „az emancipáció a nőt elszakítja a férfitől, ki mellé rendelve van, s így eltéríti hivatásától”. Mi tehát Éva hivatása? Mi tartja vissza az öngyilkosságtól, jobban mondva miért nem benne merül fel az öngyilkosság gondolata? Mert, mint *Simone de Beauvoir* mondaná, beléköltözött a faj, ő a világ anyja, „*tetőtől-talpig élet*”, mint *Weöres Sándor* mondja egy fiatalkori versében a nőről, s ezért van az, hogy Éva a kismadár szerelmes énekét és az angyalok zárókórusának intelmeit egyaránt érti, míg Ádám csak gyanítja.

Andor Csaba

I. Fráter Erzsébet Szimpózium

Nagyvárad, 1997. június 28-29.

Az elmúlt években, évtizedekben mindössze két irodalomtörténeti tanácskozás volt Magyarországon, amelyet rendszeresen megtartottak: a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* által rendezett *Zrínyi Konferencia* és a *Madách Irodalmi Társaság* évenkénti rendezvénye, a *Madách Szimpózium*. Nyilvánvalóan sok más alkotó életének és életművének feldolgozását, közkinccsé tételét elősegíthetné, ha nemcsak kerek évfordulók alkalmával fordulna feléjük ideig-óráig az érdeklődés, ám a rendszeresség a honi irodalomtörténeti kutatásoktól csaknem idegen.

Fráter Erzsébet nem tartozik azok közé a személyek közé, akikkel kapcsolatban évente meg lehetne rendezni egy tanácskozást; túlzottan kevés az, amit róla tudunk, s a levéltári kutatásoktól sem várható sok új információ vele kapcsolatban. Inkább a már meglévő ismeretek új szempontú feldolgozására nyílik lehetőség. Sokáig kérdéses volt, lehet-e, érdemes-e egyáltalán egy külön ülészakon foglalkozni vele?

Az ilyen kételyek eloszlatásához nemcsak az szükséges, hogy legyen néhány elszánt kutató, aki vállalja, hogy előadást tart a témáról. Legalább ilyen fontos az is, hogy legyenek, akik a körülmények megteremtésével komoly ösztönzést adnak a kutatóknak. Nagyvárad megyéspüspöke, *Tempfli József* 1996. október 4-én, a IV. Madách Szimpóziumon Nagyváradot ajánlotta az I. Fráter Erzsébet Szimpózium helyszínéül.

Közbevetőleg: sokan még ma sem tudják, mi köze van Tempfli Józsefnek Fráter Erzsébethez, ezért egy bekezdés erejéig célszerű megvilágítani a kívülálló számára talán szokatlannak tetsző invitálást. Amikor a Ceausescu-korszak vége felé szóba került Nagyváradon az ún. várad-olaszi temető felszámolása, Tempfli József számos sírt megváltott, köztük Fráter Erzsébet sírját is. A koporsókat azután átszállították a Barátok Templomába, amelynek kazamatájában - azonosítás után - befalazták. A halhatatlan hitves életét kutatók régóta tudták: két Fráter Erzsébet nyugszik egymás tőszomszédságában a várad-olaszi temetőben: Madách Imréné és fiatalon elhunyt unokahúga, akit szintén Fráter Erzsébetnek hívtak; éppen az életkorok különbözősége alapján egyszerű volt az azonosítás. A református Fráter Erzsébet végső nyughelye tehát - Tempfli Józsefnek köszönhetően - egy katolikus templomban található.

De térjünk vissza a tanácskozáshoz! Az előkészítő munka során gyorsan kiderült: ha lesz szimpózium, akkor lesznek előadások, lesz hallgatóság is. Közben megjelent egy-két hirdetés a magyarországi sajtóban a közelgő rendezvényről: előbb a *Népszava* március 24-ei számában, majd az *Új Magyarország* május 13-ai számában e sorok írójával készült interjúból értesülhettek az érdeklődők a közelgő tanácskozásról, végül közvetlenül a rendezvény előtt *T. Pataki László* az *Új Magyarországban* adott hírt róla.

A résztvevők első csoportja június 27-én pénteken este érkezett Nagyváradra, a Kano-nokoron lévő Püspöki Hivatalba, a vacsorát azonban a református egyház által működtetett közösségi házban fogyasztottuk el. Nagyváradon az ökumenizmus nem üres szólam: előre nem látott események következtében szálláshelyünk egy református kollégiumban volt, s a szimpózium helyszínét is a református egyház biztosította, jöllehet *Tökés László* ekkortájt nem tartózkodott Nagyváradon.

Június 28-án szombaton délelőtt városnézéssel kezdődött a program. Ennek során a résztvevők megtekintették az ún. Fogtövi-házat, Fráter Erzsébet utolsó nagyváradai lakhelyét, ahol a hagyomány szerint 1862 november elején utoljára találkozott Madách Imrével, aki azért utazott Váradra, hogy Jolán lányát - akit addig az édesanyja nevelt - magával vigye Alsósztrégovára. A kis földszintes épület igen rossz állapotban van. Mint megtudtuk, jelenleg egy idős hölgy lakja, akinek életében már nem várható kedvező fordulat az épület további sorsát illetően. Csak remélni lehet, hogy ez a dísztelen, jellegtelen épület nem fog a városrendezési elképzeléseknek áldozatul esni. Városnézés közben a csoport eljutott a Barátok Templomába is, ahol Fráter Erzsébet sírjánál koszorút helyezett el. A templommal átellenben ma is a kórház található: az az ispotály, ahol 1875. november 17-én a költő hitvese elhunyt. Végül a délelőtti városnézés során eljutottunk a püspöki palotába és a bazilikába, ahol több kiállítást (kincstár, képtár, néprajzi és archeológiai gyűjtemény), valamint a város védőszentjének, Szent Lászlónak a hermáját tekintettük meg.

A szimpózium előadásai délután 3 órakor kezdődtek. Addigra minden résztvevő szerencsésen megérkezett, s a helybeliek közül is jó néhányan eljöttek a tanácskozásra. Ha a résztvevőket név szerint nem is, a településeket talán érdemes felsorolni, ahonnan a szimpózium résztvevői érkeztek: Balassagyarmat, Budapest, Csáb, Csecse, Gyula, Kolozsvár, Nagyvárad, Nyíregyháza, Salgótarján, Szarvas, Százhalombatta. Vendéglátónkon s a később említendő előadókon kívül azonban legalább egy résztvevőt név szerint is illő megemlítenünk: *Szabó Józsefet*, aki a Nagyváradai Allami Színház 1974-es Tragédia-előadásának a rendezője volt, s akinek produkciója olyannyira elnyerte névrokonának, *Szabó József püspöknek* - a maig legnagyobb Madách-gyűjtemény alapítójának - a tetszését, hogy nagyváradai tartózkodását jócskán meghosszabbította. Mint ahogy meg kell említenünk azt is, hogy a Fráter család ma élő tagjai közül többen részt vettek a szimpóziumon, ahol előbb *Csikász István* versben üdvözölte házigazdánkat, majd *Tempfli József* megnyitója és *Andor Csaba* üdvözlő szavai után az előadások következtek.

Az első előadást *Kozma Dezső*, a kolozsvári egyetem professzora tartotta *Fráter Erzsébet a Madách-értelmezésekben* címmel. Az összefoglalásból képet nyerhetett a hallgatóság arról, miként határozta meg szinte kezdettől fogva a Madách-értelmezéseket Fráter Erzsébet, hogyan került be személye, személyisége nemcsak a Madách életrajzokba, de az életművet

elemző írásokba, nem utolsó sorban magának *Az ember tragédiájának* az elemzéseibe is, mert ha a kortársak (Szász Károly, Erdélyi János és a többiek) - érthető tapintatból, de olykor talán a szükséges információ hiánya miatt - nem is írtak erről, Fráter Erzsébet halála után már alig született olyan új elemzés, amely valamilyen formában ne érintette volna a személyét.

A második előadó *Benes Istvánné* grafológus volt; előadásának címe: *Egy öskép két asszonya: Anna és Erzsébet*. Benes Istvánné immár negyedik éve tanulmányozza nemcsak Madách Imre, de a család több más tagjának is a kézírását. Előadásának egyik fő gondolata az volt, hogy az íráskép is megerősíti a két asszony személyiségének végletes különbözőségét. Elvileg ugyan ebből nem következik a személyek ellentéte - a különbözőségeire elvben egy ideális komplementer-kapcsolat is épülhetett volna -, ám tudjuk, hogy a valóságban kezdettől fogva rossz volt a viszonyuk.

A harmadik előadó, Mohás Livia személyesen ugyan nem tudott jelen lenni a rendezvényen, *Fráter Erzsébet pszichológiai arcképe* c. előadását azonban elküldte, s azt Tompa Lászlóné felolvasta. Ez az eddigi legrészletesebb pszichológiai elemzés, de talán nem az utolsó. A későbbiekben remélhetőleg további munkák fogják felhasználni főbb következtetéseit, amit az is megkönnyít, hogy nem egy meghatározott lélektani irányhoz kötődik az elemzés, így téziseit egymástól távolálló irányzatok művelői is továbbgondolhatják.

A negyedik előadó T. Pataki László volt, akinek „erzsológiai” tárgyú írásai korábban a Palócföld hasábjain láttak napvilágot. A téma ezúttal is a „Véd/vádirat” volt (lásd a Palócföld 1992/5.számát), amelynek új szempontú felvetéseit a jelenlévők érdeklődéssel hallgatták. T. Pataki koncepciója értelmében az egész eddigi Madách-kutatásnak - elsősorban az életrajzi megállapításoknak - a kritikai újragondolására lenne szükség, mivel bizonyos „alpművekben” - így mindenképp Palágyi Menyhért monográfiájában - olyan pontatlanságok, sőt valótlanosságok találhatók, amelyeknek az átvétele a tévedések, hamis beállítások átörökítését jelenti. Márpedig az elmúlt száz év Madách-kutatása igen nagy mértékben éppen Palágyi munkájára támaszkodott, s szinte teljesen figyelmen kívül hagyta annak korabeli kritikáját. T. Pataki nézőpontja mindenképp üdvözlendő: nemcsak Palágyi és nemcsak Madách-család kapcsolatban írt le téves vagy hamis információkat: tankönyveink, irodalmi kézikönyveink, lexikonjaink szinte hemzsegnének a tévedésektől; még jó, ha a szerző születési és halálozási dátumát pontosan közlik (mint tudjuk, Madách születési dátuma minden lexikonban tévesen szerepel).

Végül e sorok írója tartott előadást *Madách és Lisznyai* címmel. Bár a téma első pillanatban a szimpózium tárgyától távol esőnek tűnhet, valójában mégiscsak köze van Fráter Erzsébethez, amennyiben az előadásban felvetett hipotézis szerint egy szerelmi háromszöggel állunk szemben. Az előadó mellett érvelt, hogy az *Egy vetélytárshoz* c. verses levél címzettje Lisznyai Kálmán volt.

Az előadásokat egy irodalmi összeállítás követte. Előbb *Patakiné Kerner Edit* és Csikász István részletet adtak elő *Az ember tragédiájából*, majd T. Pataki László *Lidercláng* c. monodráma következett Patakiné Kerner Edit előadásában, amelyet a közönség kitartó tapsa követett.

Vasárnap délelőtt a résztvevők Cséhtelekre látogattak, hogy megtekintsék azt az épületet, ahová előbb 1845 februárjában, majd néhány héttel később, márciusban utazott Madách,

hogy aztán március 13-án megtartsák az eljegyzést. Az egykori Fráter kúriában (s a későbbi tulajdonos által 1914-ben épített kastélyban) ma az öregek otthona található.

A Fráter-kúriáról soha nem tettek közzé sem fényképet, sem metszetet, az egyetlen szűkszavú leírást az odalátogató *Mohácsi Jenő* adta róla még 1940 körül, az a Mohácsi Jenő, aki *Lidércke* c. életrajzi regényében meglehetősen kedvezőtlen képet festett a halhatatlan hitvesről. Igaz, néhány évvel később, amikor erre a látogatására sor került, már megváltozott a véleménye. Fényképet azonban ő sem közölt az épületről, így aztán nem is volt olyan könnyű eldönteni, hogy a mai épület azonos-e azzal, amelyben a nagy esemény történt. Leírása nyomán azonban mégiscsak megállapítható volt az épületek azonossága. Igaz, mára a homlokzati részt sikerült szinte a felismerhetetlenségig átalakítani (az egykori tornác és bejárat helyét csak két befalazott oszlop jelzi), de azért semmi kétség: itt volt az eljegyzés, ez volt valaha a Fráter-kúria, még akkor is, ha a helybeliek erről semmit sem tudnak.

A rendezvény utolsó eseménye a Nagyváradi Bazilikában tartott ünnepi szentmise volt, amelyet Tempfli József celebrált.

Fráter Erzsébet Szimpózium nem lesz minden évben; e sorok írója azt a javaslatot tette, hogy legközelebb 2002. június 28-án találkozzanak a résztvevők, éspedig Madách feleségének szülőfalujában, Csécsén, s onnan utazzanak másnap reggel közösen Nagyváradra.

A rendezvény előadásain sokféle megközelítési módról szó volt, tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a témát olyan sok irányból sikerült körüljárni, hogy további elemzésekre nincs is szükség. Ennek illusztrálására két olyan szempontot említenék, amelyek a közelmúltban kerültek fel, de amelyeknek mélyebb elemzésére eddig még nem került sor. Az egyik: miért és miként tett szert olyan különös jelentőségre a magyar kultúrában éppen ez a házassági konfliktus? Györfly Miklós meglátása szerint ennek egyik fontos - de eddig nem elemzett - oka az lehetett, hogy a XIX. századi magyar irodalomtörténetben (ha eltekintünk Mikszáth „névleges” válásától) ez az egyetlen eset - legalábbis jelentős alkotóink körében -, amely válással végződött.

A másik szempontot *Petrányi Ilona* vetette fel: miért is írt Fráter Erzsébet - közvetlenül a válás után - anyósának levelet? Végtére is nem tőle vált el, hanem Madách Imrétől! Minthogy pedig Madách Imrének ebben az időszakban nem írt levelet, ez azt jelenti, hogy a férjnek ekkor már nem volt beleszólási lehetősége közös sorsukba. De vajon miért nem? Lélektani értelemben vett önállóságról lenne szó? Azt jelentené ez, hogy Madách helyett minden igazán fontos kérdésben az édesanyja döntött? Valószínűleg nem, sőt, bizonyos jelek inkább arra vallanak (legfőképpen magának a házasságnak a ténye!), hogy éppen ellenkezőleg, fontos ügyekben nagyon is értett hozzá a költő, hogy édesanyjára nyomást gyakoroljon, kedvező döntését kikényszerítse. Lehet, hogy a megoldás itt is - mint néhány más életrajzi vonatkozásnál - egyszerűen az, hogy Madách - meggondolatlanul vagy sem, ezt most ne firtassuk - elkötelezte magát, ígéretet tett arra, hogy nem fogadja vissza Fráter Erzsébetet. Ha így volt, akkor még az is lehet, hogy ő maga mondta (üzente vagy sugallta) Fráter Erzsébetnek azt, hogy forduljon levélben az édesanyjához. *Petrányi Ilona* érdekes felvetése mindenképpen további elemzést érdemelne.

A két példa alapján minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a II. Fráter Erzsébet Szimpóziumon is lesznek még érdekes előadások, új szempontú elemzések. A hátralévő

öt év elég hosszú időnek látszik ahhoz, hogy egyfelől az előadásokon felvetett, másfelől az imént jelzett kérdésekre a kutatók megkíséreljenek választ adni. Ami pedig a rendezvény körülményeit illeti: az a mindannyiunk számára emlékezetes vendégszeretet, amelyben Tempfli József a résztvevőket részesítette, egyúttal azt is szavatolja, hogy akik első alkalommal eljöttek, azok - ha körülményei engedik - bizonyára eljönnek majd öt év múlva is, mi több: élménybeszámolóik nyomán talán azok is eljönnek majd, akik ezúttal nem vállalkoztak az útra.

Párkányi Péter szobra

Fráter Erzsébet a Madách-értelmezésekben

Az életmű kutatóit kezdettől fogva foglalkoztatta a költő házasságának története, ennek kihatása Madách művészi élményvilágára. Könyvtárnyivá duzzadt szakirodalom, családi és kortársi visszaemlékezések, levelek, sajtóviták, szépirodalmi alkotások útvesztőit barangolhatja be a Madách Imre élete és költészete iránt érdeklődő.

Legutóbb a tudományos ülészak egyik szervezője, Andor Csaba adta közre Fráter Erzsébet leveleit, lírai verseit, tárta elének ennek a sokféleképpen magyarázott házasságnak főbb momentumait. A kiadvány *Fráter Erzsébet emlékezete I.* címet viseli, és az immár rangot szerzett Madách Könyvtár sorozatban látott napvilágot 1996-ban; Tempfli József megyés püspök (az ülészak másik szervezője) mély átérzéssel megírt bevezető soraival.

Természetes, hogy az irodalomtörténész ez alkalommal sem kerülheti meg élet és mű összefüggéseit, hogy *Az ember tragédiájáról*, a *Mózesről*, Madách lírai verseiről nem szólhatunk alkotójuk legszemélyesebb élettapasztalatai nélkül. *Szendrey Júlia*, *Léda*, *Csinszka*, Fráter Erzsébet nemcsak egy-egy nagy élet, hanem örökérvényű műveknek is részesei.

Nemcsak a világ színpadjait bejárt *Tragédiát* értelmezték sokféleképpen, igen különböző módon vélekedett a szakma Madách és Fráter Erzsébet kapcsolatának kilenc, házasságának hét esztendejéről, ezeknek az életrajzi élményeknek műveket alakító szerepéről.

Nem egészen fél évvel Fráter Erzsébet halála előtt, 1875. június 4-én *Madách Aladár* arra kéri levélben (tudjuk: hiába) a Madách-művek kiadását tervező *Gyulai Pált*, mondjon le a volt feleséget rossz színben feltüntető *Bérczy Károly* emlékbeszédének azon sorairól, amelyek szerint a fogságából haza siető költő otthon boldogságának csak romjait találja. Valószínűnek tűnik Andor Csaba feltételezése: a fiú azért védte, védhette édesanyját, mert nem tartotta elfogadhatónak az ifjúkori barát emlékbeszédének ezt a kitételét.

A korabeli sajtóban kibontakozó, főleg erkölcsi fogantatású vitákat még csak jelezni sem kívánom. E helyett inkább a korai Madách-irodalom egy-két megállapítására emlékeztetnék. Arra például, hogy *Greguss Ágost* már 1871-ben *A nő Madách tragédiájában* címmel értekezik, hogy *Haraszi Gyula* 1882-ben Kolozsváron elkészült (1912-ben megjelent) dolgozatában „az emberiségre alkalmazott *!...! egyéni lét* (az én kiemelésem - K. D.)

tapasztalataira figyel, a változatlan, de a „gyarló Ádám” mellett más-más változatban megjelenő „még gyarlóbb” Évára. S bár ebben az értelmezésben Madách Ádámjának nem nyújt megnyugvást a családi élet boldogsága, a kolozsvári irodalomtörténész szükségesnek tartja kiemelni: az angyali kar (tehát az Úr) biztató szavait mégiscsak Éva érti meg, ő közvetíti Ádám felé. (Köztudott: a mű nem egy későbbi magyarázója szintén nyomatékkal szól erről.)

Morvay Győző 1897-ben Nagybányán megjelentetett, félezer oldalú kitévő elemzése szintén a „szubjektív érzület” felől kísérli meg értelmezni a családi környezet, illetve a feleség szerepét. Fráter Erzsébetnek olyan emberi, női tulajdonságaira összpontosít, amelyek - mint írja - „bármely más költőt is szerelemre hangoltak volna”: konvenciókat nem tűrő őszinteségére, ártatlan kacérságára, töprengő kedélyére. (Ez is vissza-visszatérő gondolata lesz a Madách-irodalomnak.) Morvay e tulajdonságokból nyomban következtet is: mindezek az érzelmek csirái az asszony és a férj boldogtalanságának. S mert patológikus okoknak tulajdonítja a feleség viselkedését, fel is menti, hisz - jegyzi meg - „a hisztérikus nő menthető”. De nemcsak őt „oldozza fel”, hanem az anyát is: Majthényi Annáról nem feltételezi, hogy fiát legszentebb érzelmeiben sértette volna meg.

Hadd egészítsem ki ezt az ítékezést egy friss tanulmánnyal. Perdöntőnek a házastársak megnyilatkozásait tekintő Györffy Miklós hívja fel a figyelmünket arra, hogy Madách anyja a házasság ideje alatt egyetlen rossz szót se írt le a menyéről. Sőt - írja a felelősséget megosztó Györffy - „sok kedves említés viszont nem hiányzik”. (*A házasság mint intermezzo lefolyásához*. Első Madách Szimpózium, Csesztve-Szügy, 1993.193) Bevallottan is Madách egyik legkiválóbb értőjének, Barta Jánosnak finom lélektani megfigyeléseihez áll közel ez a vélekedés.

Igen érdekes módon: Morvay Madách belső elbizonytalanodását - magányérzetét, befeléfordulását, betegségét - tekinti meghatározónak, a szerelmi csalódásnak mint művészi élményt alakító tényezőnek nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Úgyszintén a felekezeti másságnak sem. Szerinte ugyanis, amit a nő nem iránti idealizmusában felesége lerombolt, azt a család védangyalának, az anyának sikerült újból felépítenie. Madách egyik vallomásra is hivatkozik, mely szerint anyjának köszönheti, hogy a *Tragédia* Éváját „kirívóbb színekben nem állította elő”. (*Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához*. 1897. A szerző kiadása.)

Egyfajta kiengesztelő ítélet kap kiemelt helyet a következő évek Madách-szintéziseiben is. Madáchot az európai irodalom nagyságaként emlegeti filozófus irodalomtörténész, Palágyi Menyhért sok vitát kiváltó könyve külön fejezetben tér ki a házasságra. Palágyi már azt is szerencsétlenségnek tartja, hogy a magányos, szellemi elszigeteltségben élő fiatal költő a szerelemben keres üdvösséget. S csak sajnálni tudja, hogy ama híres csodatevő ember Madách közzvényére talált orvosságot, és nem talált valami szert - ahogy ő kifejezi - „a,heveny házassági kedv ellen is”. Így aztán azt mondhatnám, kettős modellt keres a *Tragédia* Évájában: a hazája szabadságáért mindenre képes Luciát az anya, a Kepler szín Borbáláját a feleség ihlette. Noha nem sok jó szó illeti meg Fráter Erzsébetet mint nőt sem (nem szép, műveltsége hiányos, úttalan utakon cipelteti magát egy-egy mulatságra stb.), *egyénségének varázsát nem vonja kétségbe*. A 21 éves költő ezt a különös, érdekes lányt szereti meg, ennek a „pajzánkodó személy”-nek (egyik Madách-vers szavai) lesz az áldozata.

De áldozat ebben a beállításban az érzéseinek parancsolni nem tudó, heves vérmérsékletű Fráter Erzsébet is. Saját gyengeségeinek áldozata. Ezért inkább részvétet vált ki sorsa a szerzőben. Ennek legfőbb bizonyosságaként közli, illetve kommentálja a bocsánatért esdek-lő asszony mély megrendülésből fakadó, címével (*Egvedül Anyai lelke elébe*) a pápai en-ciklikákra emlékeztető levelének hasonmását. Ezt az erkölcsi felmentést fűzve hozzá: „Látjuk, hogy nem lehet álnok asszony, ki e levelet írta, érezzük, hogy a levél egy makacs, de őszinte és alapjában véve szerető szívből fakad, ki most ocsúdik nagy eltévelyedése tudatára.”

Többé-kevésbé hasonlóan vélekedik a filozófiai szempontokat szintén nem nélkülöző Alexander Bernát is ugyanebben az évben kiadott - iskolai oktatásnak szánt - *Tragédia-magyarozatában*. Azzal a vitatható különbségtevással, hogy az isteni szózatot meghalló Éva: a gondolkodó Madách teremtménye; a kacér, szenvedélyes nő: a költőé. (*Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarozatokkal kiadta Alexander Bernát. 1900. 317.)

Századunk első évtizedeiben nem egy kutató Madách *nőszemléletéből*, az örök nő Janus-arcából kiindulva fogalmazza meg véleményét.

Voinovich Géza például úgy látja, hogy költőnk nő-eszményére rácafolta a valóság, s ezért sikerült egyetlen személyben (Éva alakjában) ötvözni fényt és árnyat, önfeláldozást és hiúságot, fennkölséget és érzékiséget (*Madách és Az ember tragédiája*. 1914). Riedl Fri-gyes egyetemi előadásaiiban (1933) Madáchnak a női nemről írott akadémiai székfoglalójá-ra emlékeztetve óv az egyoldalúságtól, az alábbi részletet idézve: „Fogadjuk el hát a nőt is olyannak, minőnek Isten számunkra alkotta. [...] Ne dicsőítsük érdemén túl, se ne nézzük le, mindkettőt egyaránt követeli férfiméltóságunk önérzete.” Érdekes módon: Halász Gábornak a Madách összes művei elé írott kíséző szövegében Fráter Erzsébet csak *egy szerepet* töltött be, hisz - hivatkozik Madáchra - a nő a férfi kiegyensúlyozója, de nem igazi párja.

Új értelmezési lehetőségeket Barta János korai, még a 30-as, 40-es évekből való munkái kínálnak. Elsősorban lélektani árnyaltságukkal.

Azzal, ahogyan szerzőjük érzékeltetni tudja, miként lesz sorsformálóvá a belső és a kül-ső világ, miként ébred fel az én legmélyebb rétegeiben a vonzalom Lidércke különös egyé-nisége iránt. „Madáchot örökre magához láncolta, azért, mert a romantikus szerelmi él-mények olyan lehetőségeit ígérte, amilyeneket szem nem látott, fül nem hallott” - olvashat-juk második Madách-tanulmányában (*Madách Imre*, 1942. 47.).

Az idézett sorok mellé oda írhatjuk az élményt megfogalmazó Madách-vers néhány so-rát is: „És minthogyha megcsókoltad volna/ E kebel vadon zengő dalát,/ Képzetemben minden e világom/ Oly dicsőn szellemül át.”

Valóban már-már metafizikai, vallásos átszellemülésről, az „önmaga jobb felére” rátalá-ló lélek legrejtettebb titkairól hoznak hírt az ilyen költemények, versrészletek. Csak közbe-vetőleg jegyzem meg: A költő születésének 150. évfordulóján *Kerényi Ferenc* - új forrásokat felhasználó tanulmányában - ilyen értelemben hivatkozik Madách korai (az Erzsikével történő megismerkedéskor keletkezett), az „örvény felé csaló lidérckét” Szontagh Pálnak bemutató levelére. Amelyikben ilyenek olvashatók: „Hol kezdjek én írni ezen minden von-zó és minden álnok, minden jó és minden könnyelmű, minden lelkület és minden cinizmus mikrokozmoszáról?” (Kerényi Ferenc: *Új források a Madách-család történetéhez*. In: Ma-dách-tanulmányok. Szerk. Horváth Károly, 1978.)

Azt hiszem, nem alaptalan Barta János megfigyelése: ez a misztikus bűvölet már eleve magában rejtette a bajok forrását. Még akkor is ezt kell mondanunk, ha voltak boldog pillanatai ennek a házasságnak. Természetük, egyéniségük egészen más volt, s a belső szakadékokat csak elmélyítette ezeknek az esztendőknél nyomasztó légköre. És ha Madách olvasmányaira gondolunk, nem vonható kétségbe a koreszmék hatása sem. De az sem, hogy Madách (bármennyire is magának írta ekkor verseit) a lelki válság fölé tudott emelkedni. A *Tragédia* ezt is tanúsítja.

(Még csak annyit: a Madách-hoz vissza-visszatérő Barta János egyik kései írásában szükségesnek tartotta emlékeztetni: a Fráter Erzsébettel történő megismerkedés idején - annak tudatában, hogy anyja nem örül a protestáns menynek - Madách is hozzászólt a vegyes házassággal foglalkozó királyi leirati vitához: elutasítva a vallási türelmetlenséget (*Az ember tragédiájának értelmezéséhez*. In: A pálya végén. 1987.).

Ismeretes, *Szerb Antal* 1934-ben megjelent, s magyar és a világirodalom mozzanatait összekapcsoló magyar irodalomtörténetében (a könyv jellegeből következően) pusztán néhány életrajzi adatot közöl. Így Madách életének a szakaszáról is: az anyós és a költelező meny nem férnek meg egymással, míg Madách fogságban volt - idézem - „feleségének hűsége megingott”. S bár a *Tragédia* szellemtörténeti helyét keresve, arról a magányos költőről szól, akinek élete „az anyja és felesége közt örlődik fel” - Madách nőszemléletét olyan metafizikai princípiumként fogja fel, amely már a korai drámáiban jelen van. Tehát: nem a házasság következménye. Ugyanigy az apollói Ádám és a dioniszoszi Éva sem.

Közvetlen a II. világháború után Madách is - akárcsak *Kemény Zsigmond* - egyike lett a „kényes”, „problematikus” íróknak. Az 50-es évek elejének éles Madách-vitái után, a 60-as évek közepén elkészült akadémiai szintézis Madách-fejezete az újraértékelés jegyében íródott. Szerzője, *Az ember tragédiáját* a Világost követő korszak összegzőjének tekintő *Sötér István*, a boldog házasság semmivé válását úgy említi (szükszavúan), mint a költőt ért csapások, kudarcok epilógusát. Az ok itt: Madách kiújuló betegsége. Az ugyanekkor megjelent *Tragédia*-elemzésében más is szerepel kiváltó okként. E szerint a házasság azért bomlott fel, mert a feleség „nem tudott a még élő anyánál különbbé vagy legalább is vele egyenrangúvá válni”. (A rövid fejezet Anya és fia címet viseli. *Álom a történelemről*. 1965. 15.). Ezzel magyarázható az elveszett Édent újratemetni óhajtó Évának mint jelképnek az értelmezése: az „ideál” és „reál” egyensúlyának megteremtésére hivatott természeti szféra megtestesítője.

Pár év múlva *Németh G. Béla* - e korszak irodalmának jeles kutatója - szélesebb összefüggésben veszi szemügyre ezt az anyához kötődést. Múlt századi irodalmunk félszázadáról készült irodalomtörténeti összefoglalásában a magyar történelem nagyasszonyai közé emeli a saját és a nemzeti eszményekhez ragaszkodó Majthényi Annát. Nem pusztán arról van tehát szó, hogy az anya akarata ellen köttetett meg a házasság. A csalódás azért lehetett annyira megrázó, mert Madách a *környezetétől különböző életfelfogást vállalva* kérte meg Fráter Erzsébetet. „Az egyéni és nemzeti szegévennél is tragikusabbá tette esetét az, hogy házassága *rajongó* eszmehite, *szabadelvű életeszményei* jegyében jött létre.” (*Türelmetlen és késlekedő félszázad*. A romantika után. 1971. 155. Az én kiemeléseim - K. D.)

Az életművel foglalkozó újabb munkák közül a két ember viszonyának nemrég elhunyt Horváth Károly kismonográfiája szentel nagyobb teret.

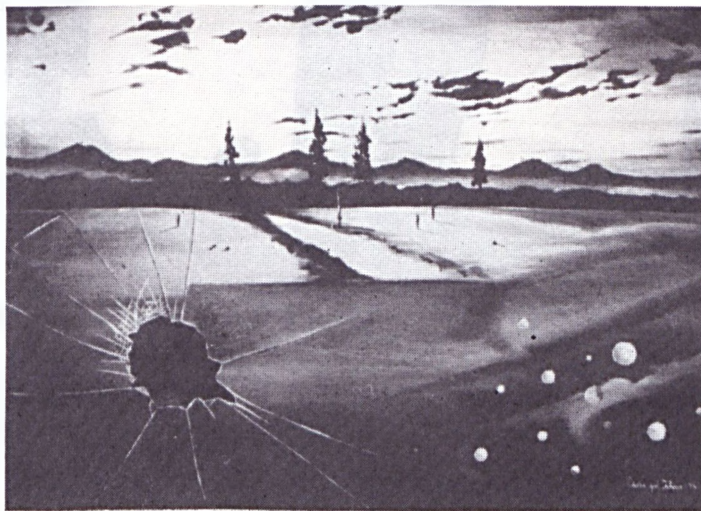
Írója egymásnak ellentmondó állítások, mendemondák tömkelegének mérlegelő felhasználásával (az igazságosztás szándéka nélkül) követi a tragikus végű házasság történetét. Horváth Károly szerint is: a *filiszterség útvjáról letérő lány* tetszett meg Madáchnak, vált testet-lelket átjáróvá. S ami különösképpen figyelmet érdemlő: a pusztá életrajzi tények, emberi, alkati adottságok számos más körülménnyel (a két család múltjával, életmódjával, Madách közéleti tapasztalataival) egészülnek ki, válnak művek ihletforrásává.

Horváth Károly a „sors súlyos próbáját” (Madách szavai) megélt költővel párhuzamosan a tragikus nőt is elének állítja. Azt a Fráter Erzsébetet kíséri el a nagyváradi kórházig, akiről (több évi bűvarkodás után) *L. Kiss Iholya* 1966-ban *Az asszony tragédiája* címmel írt könyvet. Azt az asszonyt, aki élete végén - gyermekeinek szánt végrendeletében - maga is tragikusan élte meg a szakítást. S bár lehet, hogy a sokáig eltemetett (a nagyváradi *Kelet-Nyugat* 1991. október 19-i számában Andor Csaba által közreadott) vallomás stilizált, valamit csak elárul az élet peremére sodródott asszonyról. Egyetlen mondatát idézem: „Én csupán egyvalamit ismerek el: hogy olyan mélységesen szerencsétlen lény voltam, aki a balszerencsés körülményekkel vívott küzdelemben alul maradtam.”

A Madách-műben elmélyülni kívánók számára eligazító lehet az a körültekintő vizsgálódás, amellyel Horváth Károly (ha helyenként vitára késztetően is) a két ember viszonyának *műveket gazdagító* momentumait megkísérli kitapintani.

A költő és Fráter Erzsébet együvé tartoznak, akárcsak *Az ember tragédiájának* egyensúlyt teremtő pólusai: az „arasznyi lét” és a „végetlenség” vonzása.

Kolozsvár, 1997. június 20.

Czene gál István festménye

Zsuffa Péter fotója

Benes Istvánné

Egy öskép két asszonya: Anna és Erzsébet

A könyveknek - ha van - sorsa, a jegyzett név: önképét vállaló sors. Mert a betűk karakterükben hordják a jelölő és a jelölt, az írásvető és az írás megbonthatatlan sorsközösségét. Hordják, hordozzák és közvetítik a létet beteljesítő s a létezés által beteljesedő ráeszmélést és megerősítést, a „legyen”-ben és a „jól van”-ban gyökerező szándékot, akaratot és értelmet. A valóság - mindig egyetlen - mindenné magasodó és szétáradó pillanatának szembeállítását a pillanatba gyűlt, s éppoly megfoghatatlan valóság mélységeivel.

Ahogy - korunkra - szinte nem maradt érték, ami elkerülhette volna a profánná válás kísértéseit, az író-olvasó rutin is - alig felszínre hozható - sejtéseinek szférájába igyekszik visszaszorítani az írás teljesebb olvasatát. Azt az eredendő, romlatlan, csupán értelmezésben eltorzítható olvasatot, ami az égi-földi mértékek, az egyetemleges, az isteni harmónia - technikán inneni, szemléletességen túli - titkairól szólhatna. Ennek az ősi, az érzékszervi tapasztalással - valaha - egyenértékű élmény-képességünknek elgyengülése és leromlása hozza létre napjaink jól-rosszul képzett és használt szimbólumait, s e jelképek özönének szükségletét - a gyakran csupán egy teljesebb képnek és lényegnek silány utánérzéséről szólókat, vagy a tartalmatlanságot hangzatos s a háttérbeni hiányt elfedő fogalmak burjánzásában.

Am mégis... Ha jól belegondolunk, beleérezzük és belenézzük bármilyen - evilági - létező dologba, jelesül épp a saját kézírásunk formáiba, alakulásába, futamába, mint a mikroszkóp lencséje alá helyezett vízcseppben, egyszerre megmozdul, élni kezd az eladdig mozdulatlanak tetsző, és mássá, egy más fajta történéssé válik az addig nem, vagy csupán nem úgy és nem annak látott. S innen indul az út, hogy újra felfedezzük és megértsük a nem emlékezve is emlékeinket állító, a nem tudottan is tudatunkban rejlő elkötelezettségünk és kötelessé-tettségek intő példázatait.

Az írás él. Felidéz, rögzít és lerögzít. Vall az Egyről, az egyszerű teremtésről és felvállalja a folytatást, a továbbvívést, a megsokszorozódást és az újraképzést. Benépesít, eloszt, elrendez. Tükröz, tükröződik és visszasugároz.

Az írás tudja a törvényt, s kézírásunk felfedi a törvényhez való viszonyunkat és viszonyulásainkat. Az írásban ott a feladat, a művelet és a megoldás örök mintázata: a kölcsönös belátásé, a jóvátételé és a megváltásé.

Az írás sohasem veszítheti el credendó szakralitását, mert az írás - miként minden, ami Istentől való - örök átváltozás, állandó átváltoztatás és felbonthatatlan szövetség a felajánlott, a bemutatott és a meghozott áldozatban.

E gondolatok külön- és többlet-aktualitását - itt és most - az egyazon tulajdonságok, képességek és hajlamok oly ellentétes pólusain égő és végtelenségük tüzeiben eléggő két asszony kézírásának elemzési tapasztalatai, a kettejük áldozatvállalásáról és áldozattá válásáról szóló történet adja.

Majthényi Anna és Fráter Erzsébet írásának egybevetésekor szinte nem fedezhető fel olyan személyiségképző tényező, ami, ha Annánál aktív, cselekvőkész, Erzsébetnél elfogadó, passzív ne lenne, így látszólag a két asszony egymás igényeit és szükségleteit széles körben biztosító és egymás erősségeit kölcsönösen megtámogató páros lehetett volna. Sajnos, csak látszólag és csupán adottságaik tükrében, ugyanis ezek, a minőségek szintjén harmónia-teremtésre rendelt elemi erők, működésükben korántsem a másikat kiegészíteni akaró és képes készletként, hanem egymásnak ellentmondó, egymás dolgait kizáró, önérvényesítő törekvésként és történésként nyilvánultak meg.

Fráter Erzsébet nőiségének opálos gyöngyszemei az érzelmek szálára fűzöttek. Erzsébetnek a női minta és anyaképmás hiányából származtatható énkép-fejletlensége és szerepbizonytalansága védtelensége miatt erő, de elfogadó, gyöngéden támogató barátnő- anyára lett volna szüksége. Valószínűleg Madách Imre anyai kötődésének projekciói nem kis mértékben befolyásolták Erzsébetet a Költő iránti vonzalma létrejöttében - hogy majd ugyanezen tényezők valósága válassza is le róla.

Majthényi Anna eredendő képességekkel és hajlamokkal rendelkezett az ugyancsak nagyon nőies nők egy másfajta varázsával, nevezetesen a fellépésében, a megjelenésében is hordozott és onnan kivetített tiszteletigények és tiszteletkeltésnek, „nagyasszonyiságnak”. Ezt a természetadta, s a maga helyén a valóság megerősítését szolgáló uraló erő Anna asszony világmépeben a hatalom és az erőfölény reprezentánsaként kapott helyet. Az önrőből-valóság és az önmegerősítés e keverékének furcsaságait férje halálának - úgy tűnik soha ki nem hevert - traumája, Imre fia egészségi problémái, a családi tragédiák és a gondok csak felerősítették, mi több, jó néhány tekintetben eltorzították, különös magatartásformák-ká alakították. Nem egy erőssége véglegesen - vagy csak aktuálisan, s mintegy reakcióként, önformájában kifordult, visszájára váltott. Így lett a gyöngédség-szükségletből önkínzó és környezetét is meggyöttrő gondoskodás, az óvatos előrelátásból, az övéi feltetésből negatív kivetítések sokasága, bűnbakképzés, a múlt fényéből komor és veretes rögeszmék világa, s a meglévők, a sajátként számon tartottak: a birtokoltak és a megállapítottak kényszeres megkötése a feloldás és a feloldozás lehetősége nélkül. S ahol az erő tehetetlenségérgzetbe torkollott, a nőies érzelmekről való kényszerű lemondás pedig az elutasításba; a tudatból eltüntetett okok és készletések visszatéréseként és lázadásaként: a prudéria és a praktikum fonák esztétikája: a dolgoknak egy saját izlésre formált, gyakran már rendteltségnek tettségű vagy ténylegesen is következtelen elrendezése.

Hogyan is ne irritálta volna ezt a keménységében, kényszerűségeiben és kényszerei által megcsontosodott, könnyedebb érzéki örömeinek szirmait teljességükben - talán - ki sosem bontakoztathatott boldogtalan asszonyt Erzsébet olykor csak sejtethető, másszor - Anna számára - idegen

fényeket felcsillantó, mindig a perc varázsával telített érzelmvilága! Azok a színek, az az ígéret, az az ígéretesség, amit önmagában meg kellett semmisítenie, amitől magában és magának kellett megvonnia az élető energiát, amire épp a halandóság és a halál ellenében kényszerült halalos csomót vetni - az életért és az övéi fennmaradásáért.

Mindkét írás vonatkozó jellemzői jól mutatják Anna és Erzsébet realitásérzékének közel azonos mérvű, de más-más irányú szubjektivitását, gondolkodásukban a tényleges tényektől való elvágyódásukat és elidegenedésüket, s egyben egy igen magas szintű értékítélet meglétét is. Am míg Majthényi Anna a megszokásnak, az ismétlődésnek, a halmaznak, a „sok”-nak, a hasonlóságnak ad rangot, s egy már inkább archaikusnak, mint konzervatív-nak nevezhető mércével mér, s e túlméretezett dolgok súlya képezi számára a renden belüli értéket, Erzsébet etalonja a rendkívüli felé tendál. Erzsébetet az egyszerű, a megismételhetetlen vonzza, mindaz ami épp megragadhatatlanságánál fogva nagyszerű, és bizva is csak kételkedést teremt. Erzsébet fanatikus és fanatizál, ígéz, de nem biztosít semmiről. Nincs súlya és nem tud megfogódzni semmiben. Sóvár, de nem valódi lángjával égő, és nem valódi erőket égető, libegő lángocska mélyben rejlő kincsei fölött. Ha őseitől hozott sokirányú és kifinomult képességeinek szabadabb kibontakoztatási lehetőséget kapott volna is, az olyannyira vágyott visszaigazolás, megértés, megtámogatás hiányában minden igyekezetét csakúgy, mint önmagát, valószerűtlenné, hiábavalónak, valós értelem- és érték nélkülinek kellett éreznie. Tapasztalásai így sohasem válhattak állandó szinten tartható biztonságot nyújtó értékismeretté, azonban érzelmi gazdagsága és esztétikai érzéke többnyire hathatós védelmet szolgált a döntések és cselekvések számottevőbb túlzásai ellen. A mellőzöttséggel, a semmibevetettséggel, létszükségleteinek szimbolikus és tényleges megvonásával Erzsébet egyre kiéhezettebbé, egyre szomjasabbá váló lelke mindinkább oda hajlik, hogy pótlást keressen, s mind könnyebben elfogadjon szinte bármit, ami olyan, mint a megoldás vagy hasonló ahhoz. A sorsdráma kezdetén még azért, mert önmagává akart válni, a dráma második felében azért, hogy ne kelljen porig alázott és érzelmeiből is kifosztott magára eszmélni.

Ahogy Majthényi Anna látszólagos ridegségének és fősvénységének valódi oka sem a kicsinyes, primitív fukarság volt igazában, úgy Fráter Erzsébetnek - annyiszor felrótt - „könnyelműsége” sem a pazarlás iránti tényleges hajlamokban gyökerezett. E két asszony olyannyira akart szeretni, hogy minden fényüket akkora messzeségbe küldték, ahonnan az önmagukra már nem vetülhetett vissza.

A Mater szóban két másik szó gyöke rejlik: a matériáé és Éroszé. Az anyagé, amiből minden dolog lett és ami érezvén saját múlandóságát és az elmúlást, ezek fölötti hatalomként a formákba öltözést, a szereplehetőségeket s a mindenhatóság tévképzését kapta kárpótlásul. Ölelni s ölni, óvni és gyógyítani. Kizárni, befogadni, befoglalni, kihordani és magasra emelve felmutatni. És Erósz, aki a mítosz szerint egyidős a Föld Asszonyával, s akiről Szókratész így beszél: *„Erósz nem szép és nem is jó. De Erósz nem is ember, hanem valamilyen démon az istenek és az emberek között. Erósz a Bőség és a Hiány szülötte. Még nem szép és nem is jó, de nem is a szépségnek és a jóságnak teljes hiánya, hanem az átmenet, a javulás, a törekvés.”*

Mater... Matéria és Erósz... Anna és Erzsébet. Részei egy kettétört képnek, s a képet, felcserélt helyzetükkel is, az egészlegességben részesítették.

Majthényi Anna és Fráter Erzsébet írásvizsgálati bizonyosságait egymás mellé helyezni és párhuzamba állítani annyi, mint az együvé valók egy képpé válásának - talán - évmilliókra visszautaló történéseit egyazon pillanatban szemlélhetni. Kettejük különös és fájdalmas világán át betekintést nyerni a Tragédia költőjének conokat átívelő, s mégis, vagy talán épp azért, a nagy távlatok vonzása és a kicsinyes gondok iránti elkötelezettség között állandó egyensúlyozásra kényszerülő fiúi voltába és férfi lényébe. Felvázolni Madách Imre egy-lelkét: szívárvány-egy-asszonyában, az örök nő madáchi ősképében, emberléptékű archetipusában.

Emlékezni és emlékeztetni két asszonyi névvel az e nevekben és e nevekkal jegyzett sorsra: Hannah = a kegyelem és Eliseba = Isten az én esküvésem.

Karácsony Attila grafikája

Zsuffa Péter fotója

Bagi András: Palóc örökség. 1987. diófa 47 cm